GUJARATI READING SERIES.

DEPARTMENT OF PUBLIC INSTRUCTION
BOMBAY

SECOND BOOK.

Price 2 Annas.

The Department of Public Instruction, Bombay.

GUJARÁTI SECOND BOOK.

BY

T. C. HOPE, C. S.

LATE EDUCATIONAL INSPECTOR, N. D.

Stereo-typed.

Fourteenth Edition–40,000 Copies.

Bombay.

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPOT.

1882.

Price 2 Annas.

BOMBAY.

PRINTED AT THE "NIRNAYA-SAGAR" PRESS.

મુંબઈ ઈલાકાનું સરકારી કેળવણીખાતું.

ગૂજરાતી બીજી ચોપડી.

આ

ટી. સી. હોપ.

માજી એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્તર. ઉ. ભા.

એઓએ રચી.

કાયમ ઠસાની

ચોદમી આવૃત્તિ—૪૦,૦૦૦ પ્રત.

મુંબઈ.

ગવર્નમેંત સેંત્રલ બુક ડીપો.

સન ૧૮૮૨.

કીંમત ૨ આના.

મુંબઈ.

" નિર્ણયસાગર " છાપખાનામાં છપાવી છે.

આ ચોપડી શીખવવાની રીત.

---

૧. પાઠને મથાળે જે શબ્દ લખ્યા છે તે પ્રથમ મેહેતાજીએ છોકરાંપાસે બરાબર વંચાવવા. એમાં જે નવા જોડાક્ષર આવે, તેનું રૂપ પાટીઆપર લખીને, તથા જે શબ્દમાં આવે તે શબ્દ લખીને છોકરાંને બતાવવું, અને તે તેમને સારી રીતે સમજાવવું કે ફલાણા બે કે ત્રણ અક્ષર મળીને ફલાણો જોડાક્ષર થયો છે.

૨. જેમ, પેહેલા પાઠમાં "આવડ્યા" એ શબ્દ મથાળે લખેલો છે, એમાં ડ્યા જોડાક્ષર છે, તે સમજાવવો; એવી રીતે કે પ્રથમ ડ ને યા એ બે જૂદા જૂદા લખીને છોકરાંપાસે બોલાવવા, ત્યારે તેઓ કહેશે કે ડયા, અને તેના આગળ આવ લખીએ તો આવડયા વંચાય, પણ ખરેખરૂં તો આવડ્યા છે, માટે ડ ને ય જોડવો પડે. તેમજ "રાખ્યો" એ શબ્દમાં ખ ને યો જોડવો પડે છે, પણ તે ડ ને યની પેઠે આખા જોડાતા નથી. ખનું પેહેલું પાંખડું રાખીને જોડેની પાણ જેવી લીટી ભુસી નાંખવી, અને તેને યો જોડીને લખીએ એટલે ખ્યો થાય. વળી એની માત્રા ભુંસી નાંખીને વંચાવવું, એટલે ખ્યા વંચાય; તેમજ તેને વરડું ને અનુસ્વાર જોડીને વંચાવવું કે ખ્યું વંચાય. એ રીતે એકજ જોડાક્ષરમાં જૂદા જૂદા સ્વર આવ્યાથી જૂદાં જૂદાં રૂપ ને ઉચ્ચાર થાય છે તે સમજાવવાં, એટલે એ જોડાક્ષર છોકરાંના મનમાં બરાબર ઠસશે. એપ્રમાણે જોડાક્ષર સમજાવી મથાળાના તમામ શબ્દ વાંચતાં શીખવવા, અને

તેના અર્થ સમજાવવા. ત્યારપછી પાઠ વંચાવવો. પાઠમાંનો કોઈ પણ ભાગ કે શબ્દ છોકરાંના સમજ્યાવગર ન રહે એવું કરવું. નીતિની કે જ્ઞાનની હરેક વાત આવે તેપર બીજા દાખલા આપી શીખવનારે તે પાઠ છોકરાંનાં મનમાં સારીપેઠે ઉતારવો. રોજ એક પાઠ શીખવવો.

૩. પાઠ પૂરો થઈ રહ્યાપછી તેમાં જે શબ્દ આવેલા હોય તેની જોડણી ચોપડી બંધ કરાવીને છોકરાંપાસે કરાવવી, અને અર્થ પૂછવા. સારાંશ કે એક પાઠ સારી રીતે વાંચતાં, તેમાંના બધા શબ્દના અર્થ અને પાઠની સઘળી મતલબ સારી પેઠે સમજતાં, અને અઘરા શબ્દની જોડણી કરતાં આવડે, ત્યાંલગણ બીજો પાઠ ચલાવવો નહીં, પણ એટલી સંભાળ રાખવી કે છોકરાં તે પાઠ મોઢે ન કરે.

૪. પાઠ થઈ રહ્યાપછી જે શબ્દમાં જોડાક્ષર આવ્યા હોય તે આવે એવાં નાનાં નાનાં વાકય છોકરાંપાસે જોડાવવાં, અને તે પાટીપર લખાવવાં. જેમ કોઈ પાઠમાં જાણે 'રાખ્યો' શબ્દ આવેલો છે. હવે 'ખ્ય' જોડાક્ષર બરાબર વાંચતાં ને લખતાં આવડે માટે, મેં ઘોડો રાખ્યો, મેં રૂપીઆ રાખ્યા, તેણે શું રાખ્યું, એવાં નાનાં નાનાં વાકય છોકરાં જોડીને પોતાની મેળે પાટીપર લખે, તો તેથી જોડાક્ષર છોકરાંને બરાબર લખતાં આવડશે, અને તેનું રૂપ પણ ધ્યાનમાં રહેશે.

૫. કવિતાના પાઠ વંચાય ને સારી પેઠે સમજાય ત્યારપછી તે મોઢે કરવાને ઘેર આપવા. ઘણું કરીને દર એક પાઠમાં આઠ લીટીઓ છે, તેમાંની ચાર લીટી મોઢે કરવાને ઘેર આપવી. તે ઘેરથી બીજે દહાડે કરી લાવે,

પછી બીજી ચાર આપવી. એપ્રમાણે કવિતાના પાઠ મોઢે ભણતાં આવડે એવું કરવું.

૬. આ ચોપડીમાં અને એ પછીની બીજી ચોપડીઓમાં કવિતાના પાઠમાં જે હ્રસ્વ ઇ કે ઉ ને મથાળે - આવી નિશાની હોય તે દીર્ઘ વાંચવો, અને જે દીર્ઘ ઈ કે ઉ ને મથાળે ᵕ આવી નિશાની હોય તે હ્રસ્વ વાંચવો. કવિતામાં એવું કરવાની જરૂર છે, કેમકે કોઈ ઠેકાણે હ્રસ્વ અક્ષર કે વરંડુ દીર્ઘની પેઠે વંચાય છે, અને દીર્ઘ હોય છે તે હ્રસ્વની પેઠે વંચાય છે.

બીજી ચોપડીનું સાંકળીયું.

બીજી ચોપડી.

પાઠ ૧. વાંચનારને શીખામણ.

ઉકેલતાં	સાચવજો	આવડ્યા
શીખામણ	બોલીએ	સાંભળે
મજાની	અક્ષરે	બગાડશો

વાહ! આ કેવી મજાની ચોપડી છે! થોડા દહાડાઉપર તો તમને અક્ષરે પૂરા નહોતા આવડતા, અને હવે તો બોલ ઉકેલતાં આવડ્યા. હવે તમારે ડાહી ડાહી શીખામણની વાતો વાંચવાની આવશે.

તમારી ચોપડી સાચવજો, બગાડશો માં. ચોપડીમાં આંગળી એક ને એક ઠેકાણે રાખવી નહીં, કેમકે બગડે. માંહેથી પાનાં ફાડવાં નહીં.

મેહેનત લઈને વેહેલું ભણવું, ઠીક બોલવું, જેમ બોલીએ તેમ વાંચવું, છેક તાણીને વાંચવું નહીં, તેમ છેક ધીમ સાદે પણ વાંચવું નહીં, એવી રીતે વાંચવું જે સૌ સાંભળે.

પાઠ ૨. ચોપડીવિષે કવિતા.

શોભાય હૈડું હરખાય વીગતેથી
કારજ ચોપડીઓ સમજણ સાર

ચોપાઈ.

સારી ચોપડીઓ શોભાય,
હૈડું તે દેખી હરખાય,
પણ વીગતેથી જો વંચાય,
તો તેમાંથી કારજ થાય. ૧
જીવ ધાલીને વાંચે જેમ,
તેમાં સમજણ આવે તેમ,
વાંચે પણ નહીં કરે વિચાર,
તે સમજે નહીં સઘળો સાર. ૨

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૩. ચકલીની વાત.—ભાગ ૧.

લાવ્યો રાણા બારણામાં બોલ્યો
પૂછ્યું તપેલામાં પેસાશે પોટો

એક હતો ચકલો ને એક હતી ચકલી. ચકલો લાવ્યો

ચોખાનો દાણો, ને ચકલી લાવી દાળનો દાણો. તેની ખીચડી ઓરીને ચકલી પાણી ભરવા ગઈ, એટલે ચકલો બધી ખીચડી ખાઇને આંખે પાટા બાંધીને સૂઈ ગયો. ચકલી પાણી ભરીને આવી ને બોલી, ચકલા રાણા, ઘડો ઉતારોતો. ચકલો બોલ્યો, મારી તો આંખો આવી છે. તમે ઘડો નાખી દો એટલે બારણામાં પેસાશે. તેમ કરીને ચકલી ઘરમાં આવી, ને જોયું તો તપેલામાં ખીચડી મળે નહીં. પછી ચકલાને પૂછ્યું, ત્યારે તે બોલ્યો, એ તો રાજાનો કૂતરો ખાઈ ગયો.

પાઠ ૪. ચકલીની વાત.—ભાગ ૨.

ફરિયાદ	પકડાવી	મહારાજ	હુકમ
એકલાં	મગાવ્યો	ગભરાઈને	કહ્યું

ચકલી બોલી, ચાલો, રાજાકને ફરિયાદ કરવા જઇએ. ચકલો કહે, હું તો નહીં આવું, તમે એકલાં જાઓ. ચકલી બાઈ રાજાપાસે જઈ બોલ્યાં, રાજાજી, રાજાજી, મારો ચકલો કહે છે કે તમારો કૂતરો અમારી ખીચડી ખાઈ ગયો. કૂતરે જવાબ દીધો, મહારાજ, મેં નથી ખાધી. એ ચકલો જૂઠો છે, એને બોલાવીને પૂછો સાહેબ. રાજાએ ચકલાને પકડાવી મગાવ્યો, ને કહ્યું, ચકલા, તેં ખીચડી ખાધી છે, માટે તારૂં પેટ ફાડીને જોવું પડશે. એવું સાંભળી ચકલો ગભરાઇને બોલ્યો, હાજી મેં ખાધી છે. મારૂં પેટ ફાડશો માં. ત્યારે રાજાએ રીસ ચડાવીને હુકમ કીધો કે જાઓ સિપાઈ, આ જૂઠા ચકલાને કૂવામાં નાખી દો.

પાઠ ૫. ચકલીની વાત.—ભાગ ૩.

બૂમેબૂમ	ગોવાળ	બકરાનો	વાળ્યો
ગોવાળીઓ	છેવટ	ગોવાળણી	કાડ્યો

પછી જૂઠા ચકલાને કૂવામાં નાખ્યો. તેમાં તેની આંખ ફૂટી ને કાણો થયો, તેથી બૂમેબૂમ પાડવા માંડી. કુવા-આગળ ચકલી આવીને ઉભી રહી, એટલે ગાયોનો ગોવાળ આવ્યો, તેને ચકલીએ કહ્યું, ગાયોના ગોવાળ, ગાયોના ગોવાળ, મારા ચકલા રાણાને આ કૂવામાંથી કાઢે તો તને ખીર ને પોળી ખવરાવું. ગોવાળીઓ કહે, નારે બાપા, મારી ગાયો જતી રહે. પછી ભેંસોનો ગોવાળ આવ્યો, તેને પણ ચકલીએ એમ કહ્યું, તેવારે તેણે કહ્યું, નારે બાપા, મારી ભેંસો જતી રહે. પછી બકરાંનો ગોવાળ આવ્યો, એણે પણ એવો જવાબ વાળ્યો. છેવટ ઉંઠની ગોવાળણી આવી, તેણે હા કહીને કૂવામાં ઉતરી ચકલાને કાઢ્યો.

પાઠ ૬. ચકલીની વાત.—ભાગ ૪.

તપાવી	લૂચ્ચાઈ	લાલચોલ
પાટલા	ઠોકયો	બોલતાં

પછી ચકલી ચકલાને ઘેર દોરી ગઈ. તેમની જોડે ગોવાળણી પણ ગઈ. ચકલી બાઈએ ખીર કરી. પેલા ચકલાએ શું કર્યું કે લોઢી ખૂબ તપાવી લાલચોળ કરીને પેલા ગોવાળણીને કહ્યું, આ સોનાના પાટલાઉપર બેસો. જેવી ગોવાળણી બેસવા જાય છે કે બૂમ પાડી ઉઠી, ખીર ન

ખાધી હું તો દાઝી, ખીર ન ખાધી હું તો દાઝી. એથી ગોવાળણીને એટલી રીસ ચડી કે ચકલાને ખૂબ ઠોક્યો. આ વાત ખોટી છે, કેમકે ચકલાં બોલતાં નથી, ને એવું કામ કરતાં નથી. પણ એમાંથી આપણે એ શીખામણ લઈએ છીએ કે જૂઠું બોલે ને લુચ્ચાઈ કરે તેને ચકલાની પેઠે વાંકનું ફળ મળે.

પાઠ ૭. બહુ ખાનારી છોડી.

ગાગર ઓસડ ઝેર . સાજી

એક છોડી હતી તે રોજ નિશાળે જાય, ત્યાં ભણે ને ચોપડી બગાડે નહીં, લુગડાં મેલાં ન કરે, એવી બધી વાતે ડાહી ; પણ એક વાતે ખોટી હતી. ખાવા બેસે ત્યાંથી ઊઠેજ નહીં. પેટ ભરાય તોએ ખાખા કરે. એક વાર ખાઈ ઉઠે કે બીજીવાર બેસે. તેનાં માબાપ ઘણુંએ કહે, પણ માને નહીં, તેથી એ છોડી માંદી પડી. ગાગર જેવડું પેટ થયું, પેટમાં દુખે, ને રમાય નહીં. પછી કડવાં ઝેર જેવાં ઓસડ ઘણા દહાડાલગણ ખાધાં તેવારે સાજી થઈ, માટે માબાપ કહે તેથી વધારે ખાવું નહીં.

પાઠ ૮. વરસાદનું ગીત.

વરસાદ મસાદ કારેલાનું દેડકે
ઘેબરીઓ નેવલે ગીત ગાજે

આવો છોકરાં, હું તમને વરસાદનું ગીત ગાતાં શીખવું. એ વરસાદના દહાડામાં ગાજો.

આવરે વરસાદ, ઘેબરીઓ પ્રસાદ.
ઉની ઉની રોટલી, ને કારેલાનું શાક.
આવરે વરસાદ, નેવલે પાણી,
નઠારી છોકરીને દેડકે તાણી.

એ તમે વાંચ્યો છો તો ઠીક, પણ એમાં વરસાદ, ઘેબરીઓ પ્રસાદ, અને બીજા બોલ છે તે સમજો છો?

પાઠ ૯. ઘોડો.

એકજ જણસ ટટ્ટુ બેસાય પારકો

આવ છોકરા, આ ઘોડો જો. ભાઈ, હું એ ઘોડે બેસું? ના ભાઈ, એ આપણો નથી, પારકો છે. તું આપણા ટટ્ટુઉપર બેસજે. ના ટટ્ટુપર નહીં, મારે ઘોડે બેસવું છે. નાનો ઘોડો તે ટટ્ટુ, માટે ઘોડો ને ટટ્ટુ એ એકજ. આપણું ટટ્ટુ ઘોડો છે, તું તેપર બેસજે. પારકી જણસ લેવાય? ના બાપા. પારકી જણસ ના લેવાય તો પારકે ઘોડે કેમ બેસાય?

પાઠ ૧૦. પાડું.—ભાગ ૧.

જાળવે	નીરે	જકકી
રાતે	સંભાળ	વાછરડું
પટેલ	જતન	વાડો

એક પટેલને ત્યાં ગાયો, ભેંસો, વાછરડાં, ને પાડાં બહુ હતાં.

પટેલ તેમનું બહુ જતન કરે. ચારો નીરે, પાણી પાય, રાતે વાડામાં રાખે, તેમાંથી કોઈ માંદું પડે તો ઓસડ વેસડ પણ કરે, સવારે ચારવાને તેમને ખેતરમાં લઈ જાય, સાંજે પાછાં ઘેર આણે, તેમાં નાનું વાછરડું કે પાડું થાકી જાય તો તેને ઉંચકીને ચાલે. એવી રીતે તેની સંભાળ રાખતો, તેથી તેઓ બધાં સુખી રહેતાં. એક પાડું હતું એકલું તે સુખી ન હોતું, કેમકે તે બહુ જક્કી હતું. કોઈની શીખામણ માને નહીં.

પાઠ ૧૧. પાડું.—ભાગ ૨.

ચેન બંધીખાને વીચાર નીસરી સમજાવ્યું
અહીંઆંથી ફરાય વાંસે લાગ છૂટું

વાંસે જે પાડાની વાત આવી તેને નીસરી જવાનું મન થતું હતું, તેથી તેને કંઈ ચેન પડે નહીં. તેના મનમાં આવ્યું કે બંધીખાને પડી રહેવું ઠીક નહીં. કૂતરાં કે બિલાડાં બહાર છૂટાં ફરે છે તેમ મારાથી છૂટું ફરાય તો કેવી મજા પડે! એવા એવા વિચાર કરીને માંહેથી નીકળી જવાનો લાગ જોતું હતું. એક ડાહી ગાયે તેને શીખામણ દીધી કે તું તો ઘેલું છે. અહીંઆંથી બહાર જઈશ તો દુઃખી થઈશ. ગાયે એવું ઘણુંએ સમજાવ્યું, પણ પેલું પાડું કેમે કર્યું પોતાની જક છોડે નહીં.

પાઠ ૧૨. પાડું.—ભાગ ૩.

ફાવ્યો	વગડામાં	સટકી ગયું
અણસમજ	કોતર	ડાહ્યો

પેલા જે જક્કી પાડાની વાત આગળ આવી હતી તે જ્યારે બધાં ઢોર ઉંઘી ગયાં, ત્યારે મોડી રાતે લાગ ફાવ્યો, એટલે વાડામાંથી છાનુંમાનું સટકી ગયું, ને વગડામાં જતું રહ્યું. એવામાં કોતરમાંથી એક મોટો વાઘ નીકળ્યો. તેણે પેલા પાડાને ઝાલીને મારી નાખ્યું. જુઓ, એ રીતે અણસમજથી પોતાની જક જે છોકરાં છોડતાં નથી, તે અંતે દુઃખી થાય છે; માટે માબાપ કે બીજું કોઈ સારી શીખામણ દે તો તે છોકરાંએ માનવી, તેમાં તેમનું ભલું છે, ને ઘરનાં માણસ ને પાડોશી સૌ તેમને ડાહ્યાં છોકરાં કહેશે.

પાઠ ૧૩. પાડાવિષે કવિતા.

છેક	માન્યું	ચરવાને	વનમાં	ચિત્ત
વાઘ	વાસ	માણ	દુખીઉં	અવસ્થા

ચોપાઈ.

વાડામાંથી પાડું એક
છૂટું થઇને નાઠું છેક.
મન માન્યું ચરવાને ઘાસ,
વનમાં જઇને કીધો વાસ. ૧

વળતી વાઘે લીધા પ્રાણ,
એવું દુખીઉં થયું અજાણ.
ચિત્તમાં છૂટું થાવા જાય,
તેની એજ અવસ્થા થાય. ૨

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૧૪. માટીનાં વાસણ.

પલાળે છે	ભરવાના	ગોરસ
ચીકણી	આધરકે	કોડીઆં
ઠીકરાંનાં	જાત	નરમ

માટી બહુ કામની છે. લાલ, પીળી, કાળી, એવી એવી ઘણી જાતની માટી થાય છે. એને પાણીએ પલાળે છે, ત્યારે નરમ ને ચીકણી થાય છે. માટીનાં ઘણાં વાસણ થાય છે. પાણી ભરવાના ગોળા, ગોળીઓ, બેડાં, એ સૌ એનાંજ થાય છે. ગાગર ને ઘડો મળીને એક બેડું કહેવાય. દહીં જેમાં આધરકે છે તે ગોરસ, ને છાશ લાવવાની દોહણી, એ પણ માટીનાંજ થાય છે, વળી દીવા કરવાનાં કોડીઆં, ને દાણા ભરી મૂકવાની કોઠીઓ પણ માટીની થાંય છે. માટીનાં વાંસણને કોઈ ઠીકરાનાં વાસણ પણ કહે છે.

પાઠ ૧૫. છોકરાં ને દેડકાં.

પાળે	ફેંકવા	તળાવ
વાગ્યા	કાયર	પથરે
બગાડ	મંડ્યા	જવાબ

કેટલાક છોકરા એક દહાડો તળાવની પાળે પથરે રમવા

મંડ્યા. તેમાં બહુ દેડકાં હતાં, તેમને પથરા ધડાધડ વાગ્યા, ત્યારે કાયર થઈ તેમાંનો એક પાણીની ઉપર આવીને બોલ્યો, રે ભાઈ, અમને ગરીબને પથરા શામાટે મારો છો?

એક છોકરે કહ્યું, અમે તો રમીએ છીએ. દેડકે જવાબ દીધો, એ તો ખરૂં, પણ તમારા પથરા અમને વાગે છે, તમારા મનને તો રમત છે, પણ અમે માર્યાં જઈએ છીએ.

આપણે સંભાળીને રમવું, એવી રીતે જે આપણી રમતથી કોઈનો કશોએ બગાડ ન થાય.

પાઠ ૧૬. જમની ને કાશી.—ભાગ ૧.

બેનપણી ભુંગળી તપેલી તાસક
નોતરૂં વેલણ કડછી વખત

એક જમની કરીને છોડી હતી, તેની એક બેનપણી હતી. તેનું નામ કાશી, તે એક દહાડો જમનીને ઘેર આવી. તે વખત જમની એની માની જોડે એક ઘડો લઈને તળાવે પાણી ભરવા જતી હતી. કાશીએ કહ્યું, આજ તું રહે તો આપણે રમીએ. તું જાણે પાણી લાવે, ને હું તારા છગનભાઈને નોતરૂં દઈ આવું, ને પછી રાંધું. જમની કહે, ઠીક, પણ રહે, હું મારાં નાનાં નાનાં વાસણ લાવું તેવડે તું રાંધજે. એટલું કહીને ભુંગળી, વેલણ, તપેલી, કડછી, તાસક, થાળી, વાડકા, એવું એવું લાવીને મોંઆગળ મૂક્યું.

પાઠ ૧૭. જમની ને કાશી.—ભાગ ૨.

મણા	ખાવાનું	ભાંડવું
ધાણી	પહુંઆ	ટેવ

જમનીએ કાશીને પૂછ્યું કે, કહો તો મારી મંછીબાને રમવા તેડી લાવું. પેલી કહે કે ના ના, એ મંછી તો નહીં. એ તો સૌને ગાળો ભાંડે છે, ને બહુ લડે છે. ત્યારે જમની બોલી કે ના રે, હવે તો એવી ડાહી થઈ છે કે કંઈ મણા નહીં, મારી જોડે નિશાળે આવે છે, ચોપડી વાંચે છે, ને જરાએ કજીઆ કરતી નથી. મેહેતાજીએ એની ગાળો ભાંડવાની ટેવ મૂકાવી. કાશી બોલી કે ઠીક ત્યારે, જા, તેડી આવ, ને કાંઈ ખાવાનું લેતી આવજે. ત્યારે જમની બોલી, મારી મા ઘેર હશે તો લાવીશ. શું લાવું વારૂ? ધાણી, કે પહુંઆ, કે બીજું કાંઈ? કાશી કહે, જે આપે તે લાવજે. જા, વેહેલી આવજે. તારા આવ્યા-પછી હું છગનને નોતરૂં દેવા જઈશ.

પાઠ ૧૮. જમની ને કાશી.—ભાગ ૩.

છોટીઓ	બાળક	દેખાય	આટલી
નાનું	મેળાપ	ભાણો	વાર

કાશીએ પૂછ્યું, કેમ જમની આટલી બધી વાર લાગી? જમની બોલી, શું કરૂં બેન, આ મારો છોટીઓ રોતો

હતો તેને તેડવા રહી તેથી વાર લાગી. ત્યારે કાશી બોલી કે લે, વળી એનું અહીં શું કામ હતું? જમની બોલી, એ કહે મને રમવા તેડી જા, મૂકીને આવું તો રડે, ત્યારે શું કરૂં બેન, રડતો મેલીને અવાય? કાશી બોલી, નારે બાપા. નાનું બાળક રડતું કેમ મેલાય. લાવી તે ઠીક કર્યું. વારૂ, ખાવાનું શું લાવી? જમની બોલી, મારી મા હજી નથી આવી તે કોણ આપે? કાશી બોલી, તું એ મારા જેવી દેખાય છે તો. જો અલી પેલા મારા બે ભાઈ ને ભાણો આવે છે. હવે આપણે કંઈ બીજી રમત રમીએ તો કેવું?

પાઠ ૧૯.

જમની ને કાશી.— ભાગ ૪.

નિશાળીઆ	લાકડી	પરીક્ષા	સાહેબ
કૂદાવતી	ભણેલાં	ઈનામ	બાકી

કાશી બોલી, ચાલો હું મેહેતાજી થાઉં, ને તમે સૌ નિશાળીઆ થાઓ. ત્યારે કાશીનો ભાઈ મગન બોલ્યો, કાશી બેન, તારાથી મેહેતાજી કેમ થવાય? ત્યારે કાશી બોલી, તું કહે તો હું સાહેબ થાઉં, ને નિશાળ જોવા આવું. તું મેહેતાજી થા, ને બાકીનાં તમે બધાં નિશાળીઆ થાઓ, ને બેશીને ભણો, ને મગન મેહેતાજી કહે તે કરો. હું જાણે સાહેબ તે મારા લાકડીના ઘોડાપર બેશી કૂદાવતી કૂદાવતી નિશાળની પરીક્ષા લેવા આવું, ને ભણેલાં ને ડાહ્યાં છોકરાંને ઈનામ આપું, ઠીક કે નહીં ભાઈ?

પાઠ ૨૦. છોકરો ને બોર.

ઉતાવળ. સામટું ગાગર
અલ્યા નીકળ્યો મૂઠો

એક છોકરો ગાગરમાં હાથ ઘાલી મુઠો ભરીને બોર કાઢતો હતો, પણ ગાગરનું મોં સાંકડું, માટે હાથ માંહે અટકી રહ્યો તે કેમે નીકળે નહીં. એવામાં પાસે એક જણ ઉભો હશે તેણે કહ્યું, અલ્યા છોકરા, તું અરધાં બોર પડતાં મૂક, એટલે હાથ નીકળશે. છોકરે પેલાની શીખામણ માનીને તેમ કર્યું કે હાથ ઝટ નીકળ્યો.

આ વાતમાંના છોકરાની પેટે જે કોઈ એક ફેરે સામટું લેવા જાય, તેના હાથમાં છેલ્લી વારે લગારે આવે નહીં. ભણવામાં પણ ઉતાવળ કરીને સામટું શીખવા જાય, તો કંઈ આવડે નહીં.

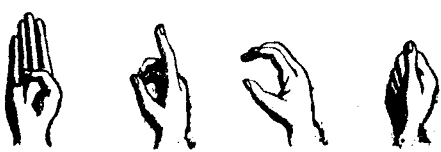
પાઠ ૨૧. સાતપૂછડીઓ ઊંદર.

પૂછડીઓ ખીજવવું હજામ
બાંડો કપાવી ચીડવે

એક ઊંદરનું બચ્ચું હતું તેને સાત પૂછડીઓ હતી. એ બચ્ચું નિશાળે જાય, ત્યારે સૌ તેને ઊંદર સાતપૂછડીઓ કહે,

ઊંદર સાતપૂછડીઓ, કહીને રોજ ખીજવે. પછી એક દહાડો તેણે એ વાત એની માને કહી. ત્યારે તે બોલી, જા બેટા, હજામને ત્યાં જઈ એક પૂછડી કપાવી આવ. પછી તેમ કરીને બીજે દહાડે નિશાળે ગયો, ત્યારે સૌ છપૂછડીઓ કહેવા લાગ્યા. વળી એક કપાવી આવ્યો, ત્યારે સૌ પાંચપૂછડીઓ કહી ચીડવે. એમ કરતાં કરતાં એક પૂછડી રહી, ત્યારે સૌએ એને એકપૂછડીઓ કહેવા માંડયો, ત્યારે એ એક પણ એણે કપાવી નાખી, ત્યારે તો ઉંદર બાંડો એમ કહેવા માંડ્યું. ત્યારે એણે એ વાત માને કહી. તેણે શીખામણ દીધી, કોઈના ખીજવ્યાથી ખીજીએ નહીં, તો પછી કોઈએ ખોજે નહીં.

પાઠ ૨૨. હાથ.

કામકાજ	કોદાળી	મજૂર
સાંધા	બિચારો	બાઈડીઓ
દરજી	ધોબી	સૂતર
કલમ	અક્ષર	મોતી

કામ કાજ કરવામાં હાથનો ખપ પડે છે. હાથનું કામ

તે હાથેવતીજ ઠીક થાય. હાથમાં અને આંગળાંમાં નાના નાના સાંધા ઘણા છે, તેથી જેમ તેને વાળવાં કરવાં હોય, તેમ વળાય. સૌ કોઈ હાથવતી કામ કરે છે. મજૂર કોદાળી લઇને ખોદે છે. બાઈડીઓ સૂતર કાંતે છે. દરજી લગડાં શીવે છે. ધોબી ધુએ છે. એવાં કામ કરવાને હાથ કામમાં આવે છે. હાથે કલમ ઝાલીને આપણે લખીએ છીએ. કોઈ તો મોતીના દાણા જેવા અક્ષર લખે છે. આપણે હાથે જમીએ છીએ. જે બિચારાને હાથ ન હોય તેનાથી કેમ જમાય? તેનાથી તો કંઇએ ન થાય.

પાઠ ૨૩. નિશાળીઆને શીખામણ.

ધ્યાન	ફરો	માયા	વઢવું
પાંસરા	વેળાસર	મન	ભૂલ

ઘેર કે રમવાને ઠેકાણે જેમ ફરતા ફરો છો, ને બોલો છો, તેમ નિશાળે કરવું નહીં. ચોપડીમાં મન રાખીને પોતાનો પાઠ ભણવો. તમારી પાસે જે છોકરા હોય તેમની જોડે રમવું નહીં, કે વાતસરખી પણ ન કરવી.

મેહેતાજી શીખામણ દે તે માનવી. આપણને ભૂલ પડી હોય, ને મેહેતાજી બતાવે, તો તે ઉપર ધ્યાન રાખવું.

નિશાળમાં સૌ ઉપર માયા રાખવી, કોઇને ગાળો દેવી નહીં, કોઈ સાથે વઢવું નહીં, કોઈ છોકરાં કદી કાંઈ ખોટું કામ કરે, તો તેમને કહેવું જે ફરીને એવું કરશો માં. નિશાળે છૂટી થાય, ત્યારે પાંસરા ઘેર જવું, ને જો માબાપે રમવાની છૂટી આપી હોય, તો રમીને વેળાસર ઘેર જવું.

પાઠ ૨૪. નિશાળીઆને શીખામણ.

નિત્યે	ચિત્ત	પેર	ચોડી
નીસરી	રૂડી	ગુરૂની	શિક્ષા

દોહરા.

નિત્યે જવું નિશાળમાં,
ભણવું ચોડી ચિત્ત ;
ગુરૂની શિક્ષા માનવી,
રૂડી રાખી રીત. ૧
રાખો નહીં મન રમતમાં,
સમજો સારી પેર ;
નિશાળમાંથી નીસરી
જવું પાંસરે ઘેર. ૨

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૨૫. બકરીની વાત.—ભાગ ૧.

વિંઆવાની	રોકીને	વિચાર્યું	ઠેકાણું
ગાડાવાળો	નીચે	રસ્તો	બિચારે

આ નીચે લખેલી બકરીની વાત બહુ સારી છે, માટે તે ધ્યાન રાખીને વાંચવી. એક બકરી હતી, તે વિંઆ-વાની થઈ, ત્યારે તેણે વિચાર્યું કે મારે બચ્ચાં થશે, તેમને રહેવાનું ઠેકાણું જોઇશે માટે એક ઘર બાંધ્યું. પછી તે

ગામનો રસ્તો રોકીને બેઠી, એટલે એક ગોળનું ગાડું જતું હતું તેનો ગાડાવાળો કહે, બકરી બકરી, વચમાંથી ઉઠ. ત્યારે બકરી બોલી, અરે મૂરખ, બકરી બેન નથી કહેવાતું? ત્યારે પેલો બોલ્યો, બકરી બેન, બકરી બેન, ઉઠોને. પેલી કહે, ગોળનું માટલું આપે તો ઉઠું. પેલે બિચારે એક માટલું આપીને તેને ઉઠાડી. તે માટલું લઇને બકરી ઘેર ગઈ.

પાઠ ૨૬. બકરીની વાત.—ભાગ ૨.

શેરડીનું	કોપરાં	દાણા	કાઢીને
ટોપલી	ભીંતો	માર્ગ	ભારો
નળીઆં	છાયું	છાપરું	

પેલી બકરી માટલું મૂકી આવીને પાછી માર્ગ રોકીને બેઠી, એટલે એક શેરડીનું ગાડું આવ્યું. તેની કનેથી એ શેરડીનો એક ભારો લીધો ત્યારે ઉઠી. એ ભારો મૂકી આવીને વળી તે ને તે ઠેકાણે આવીને બેઠી, એટલે *કોપરાંનું ગાડું જતું હતું તેના ધણીકનેથી એક ટોપલી કોપરાં લીધાં. વળતી પેલી બકરીએ ઘર બાંધવા માંડ્યું. શેરડી આવી હતી તેના દાંડા કર્યા, ગોળનું માટલું આવ્યું હતું તેમાંથી ગોળ કાઢીને ભીંતો કરી, ને શેરડીવતી છાપરું કરીને તેના ઉપર નળીઆને ઠેકાણે ટોપરાં વડે તે છાપરું છાયું, ને માંહે વિઆઈ. તેને સાત બચ્ચાં થયાં.

---

*કોપરાં એટલે ટોપરાં.

પાઠ ૨૭. બકરીની વાત—ભાગ ૩.

કમાડ ઉઘાડશો કેરાં બારણાં વાશીને
ભીંતરડી છાયાં રખડવા આડું વલે

બકરી ચરવા જાય ત્યારે બચ્ચાંને કહેતી જાય કે જોજો, તમે કમાડ વાશીને ઘરમાં રહેજો, ને કોઈ આવે તો ઉઘાડશો માં. હું આવીશ તેવારે આમ બોલીશ, "ગોળકેરી ભીંતરડી, શેરડીકેરા દાંડા, ટોપરીએ ઘર છાયાં, બચ્ચાં બારણાં ઉઘાડો." એ સાંભળો ત્યારે બારણાં ઉગાડજો. કોઈ ઘરમાંથી બારણે જશો માં હો. છ બચ્ચાં તો માની શીખામણ માને, પણ સાતમું માને નહીં. બકરી રોજ શીખામણ દે, પણ એ આડું બચ્ચું માને નહીં. મા જાય કે રખડવા નીકળે. એ બચ્ચાની શી વલે થઈ તે હવે હું તમને કાલે કહીશ.

પાઠ ૨૮. બકરીની વાત.—ભાગ ૪.

અમથી આડું રઝળવા જોડેલી
બહાર આવડતું સુખી

એક દહાડો બકરી ચરવા ગઈ, ને બધાં બચ્ચાં કમાડ વાશીને ઘરમાં બેઠાં. એક પેલું આડું બચ્ચું બહાર રઝળવા ગયું. એવામાં એક વાઘે આવીને તેને મારી નાંખ્યું. આ વાત ખરી બનેલી તો નથી, કેમજે બકરીને કંઈ બોલતાં કે ઘર બાંધતાં આવડતું નથી; ગોળ શેરડી ને ટોપરાંવતી કંઈ ઘર બંધાય નહીં; બકરીને સાત બચ્ચાં

થાય નહીં, ને તેનામાં સમજણે હોય નહીં. એ વાત તો અમથી જોડેલી છે. એમાંથી શીખામણ એટલી લેવાની જે મા કહે તે છોકરાં માને તો સુખી થાય, નહીં તો પેલી બકરીના બચ્ચાની પેઠે દુઃખ પામે.

પાઠ ૨૯. રોતો છોકરો.

સવારમાં	પોહોળું	તાણતો	ઉંદરડી
નહોર	ચોપડ્યાં	ભેંકડો	લાહે

એક મોતી કરીને છોકરો હશે, તેને એવી ટેવ કે સવારમાં ઉઠે કે રોવા માંડે, નહાતાં રોય, નિશાળે જતાં રોય, જમતાં રોય, કાંઈ જરા થાય કે રોય; એની મા ઘણુંએ સમજાવે, પણ રોવાની ટેવ મેલે નહીં. એક દહાડો પોહોળું મોઢું કરી સુતો સુતો ભેંકડો તાણતો હતો, એવામાં એક નાની સરખી ઉંદરડી તેના મોંમાં પેશી ગઈ, ને તેના નહોર બેઠા, તેથી જીભે લાહે બળવા માંડી, તે એની માએ કડવાં કડવાં ઓસડ ચોપડ્યાં ત્યારે મટી. તે દહાડાથી મોતીએ રોવાની ટેવ મુકી. જે રો કરે તે છોકરાં ગાંડાં કહેવાય.

પાઠ ૩૦. તાંબા પીતળનાં વાસણ.

તાંબાકુંડીઓ	માંજેલાં	ગરમાં
ધોળાશપર	પીતળનાં	ગોબાય
અથડાય	સાચવવાં	ચળકતાં

તાંબાનાં વાસણ લાલ રંગનાં હોય છે. કથરોટ, તાંબા-

કુંડીઓ, ને સાટા સારીપેઠે માંજેલા હોય, ત્યારે તો ખૂબ ચળકતા જણાય છે.

પીતળનાં વાસણ પીળા રંગનાં હોય છે. તપેલાં, થાળીઓ, લોટા, લોટીઓ, વાડકા, તાસકો, એવાં એવાં ઘણાં વાસણ પીતળનાં થાય છે.

થાળીઓ, ગરમાં, અને વાડકા કાંસાના થાય છે. કાસું રંગે પીતળ જેવું છેક પીળું નથી હોતું, પણ ધોળાશપર હોય છે. તાંબા પીતળનાં વાંસણ ભોંયપર પડે કે અથડાય, તો કદાચ ગોબાય, પણ કાંસાનાં વાસણ તો ફૂટી જાય, માટે એ વાસણ બહુ સાચવવાં.

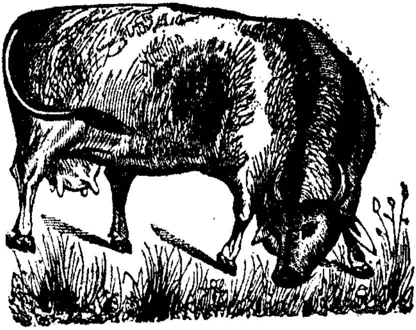
પાઠ ૩૧. લૂગડાંનાં નામ.

નાનીશી પિછોડી પાઘડી જામદાની
પોતડી હીરકોરી હલકી

અલ્યા છગન, તું નિશાળે આટલી નાનીશી પોતડી, ફાટેલી અંગરખી, ને મેલી ટોપી પહેરીને આવે છે એ શું? જોને પેલો તારા કાકાનો દીકરો ગરીબ છે, તોપણ ધોતી, પાઘડી, અંગરખું, પહેરીને આવ્યો છે, અને પિછોડી પણ નાખી છે.

છગન બોલ્યો, મારા બાપા કહે છે કે તું આંક ભણી રહીને નામાં લખતાં શીખીશ ત્યારે તારેમાટે એક હીર-કોરી ધોતી લઈશ, ને એક હલકી પાઘડી અપાવીશ, તે પહેરીને રોજ નિશાળે જજે; જામદાનીનું અંગરખું તો એક છેજ.

પાઠ ૩૨. ગાય.

વાગોળવું ખરીઓ ફાટ બબે
માખણ હલાવે ભાવે

જુઓ, પેલી ગાય ચરે છે. એને ઘાસ બહુ ભાવે છે. ચરી રહીને બેઠી છે, તોએ મોં હલાવે છે. એ વાગોળે છે. જે ખાધું હોય તે પાછું મોંમાં લાવી ચાવવું એને વાગોળવું કહે છે.

ગાયને બે શીંગડાં છે, ચાર પગ છે, ને એક પૂછડું છે. એના પગની ખરીઓ જુઓ, તેની વચમાં ફાટ છે. તેથી જાણે એક પગે બબે ખરીઓ હોય તેવું દેખાય છે.

ગાયનું દૂધ આપણા ખાધામાં આવે છે, ને તેનું દહીં ને છાશ થાય છે. બીજું શું શું થાય છે? માખણ ને ઘી. ત્યારે તો ગાય ઘણીજ કામની છે.

ગાયોની શી શી વાત કહી? તેને ઘાસ ભાવે છે, ખાધા પછી વાગોળે છે, તેને બે શીંગડાં છે, ચાર પગ છે, ને

ખરીઓની વચમાં ફાટ છે. તેનું દૂધ ખાધામાં આવે છે. આ પાઠને મથાળે એક ગાયોના ટોળા માહિયા ગોધો છે. તે છૂટા ફરે છે.

પાઠ ૭૩. ગાયની કવિતા.

ગુણ અગણિત ખાંતે જન પંખી નર નાર
આધાર પશુ પ્રાણ જન્મતી સુખદાતા

દોહરા.

ગુણ અગણિત છે ગાયમાં,
સુખદાતા કહેવાય;
દે છે તે દહીં દૂધ ઘી,
ખાંતે સૌ જન ખાય. ૧
પશુ પંખી નર નારને
જુઓ જન્મતી વાર;
ઘણું કરી ઘી દૂધ છે,
એજ પ્રાણ આધાર. ૨

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૭૪. દૂધની જણસો.

દૂધપાક	ઠારે	ખડબાં	જમીજય
ચાસણી	વલોવે	તાવીને	લોચો
બૂરૂં	માવો	પેંડા	બરફી

દૂધમાં થોડા ચોખા નાખે, ને પછી ઘણી વાર ચુલાપર

ચોખાને દૂધને બાળે, પછી ખાંડ નાખે, એટલે દૂધપાક થાય. ચોખા પાણીમાં રાંધીને પછી થોડું દૂધ નાખે છે તેને ખીર કહે છે. દૂધને બાળી બાળીને છેક લોચા જેવું કરે તેનું નામ માવો. એમાં બૂરૂં એટલે ધોએલી ખાંડ ભેળીને પછી લીંબુ લીંબુ જેવડી ગોળીઓ વાળે તે પેંડા કહેવાય. ખાંડની ચાસણી કરીને માંહે માવો નાખે, ને પછી તેને ઠારે, એટલે તે બરફી થઈ. રાતે દૂધમાં જરા છાશ કે બીજી કંઈ ખટાશ નાખે, ને ઢાંકી મૂકે તો બીજે દહાડે તે બધું દૂધ જામી જાય, ને ખડબાં બંધાય એ દહીં થયું. દહીંને પાણી નાખીને વલોવે એટલે છાશ થાય. તેમાં ઉપર ચીકણું ચીકણું તરે તે માખણ. માખણને તાવીને ઘી કરે છે.

પાઠ ૩૫. જૂઠાની વાત.—ભાગ ૧.

લેખણ	છાનામાના	માન્યું
સંતાડીને	પડેલી	ટેવ

હું તમને એક ચોરની વાત કહું. જૂઠો કરીને એક છોકરો હતો. એ કોઈક વેળા કોઈની લેખણ સંતાડીને ઘેર લઈ ગયો. તે જોઈને એની મા બોલી, અલ્યા જૂઠા, એ તારી લેખણ ન હોય; જા જેની હોય તેને આપી આવ. પણ જૂઠે માન્યું નહીં. એક દહાડો નિશાળમાં કોઈની પાઈ પડેલી હતી, તે એણે દીઠી. એ પાઈ લઈ મેહેતાજીને આપી નહીં, પણ પોતે છાનામાના તેનાં બોર ખાધાં. એ વાત કોઈએ જાણી નહીં તેથી જૂઠાને ખોટી ટેવ પડી.

પાઠ ૩૬. જૂઠાની વાત.—ભાગ ૨.

પાવલી ચોરી લટકાવી ફજેતી
માનવું કાગળ કોટ

પેલો જૂઠો ઘરમાંથીએ માબાપથી છાનું છાનું ચોરી ખાય, ને પૂછે ત્યારે માને નહીં, ને કહે જે મેં તો નથી ખાધું. એમ કરતાં કરતાં જૂઠાએ નિશાળના કોઈ છોકરાની પાવલી ચોરી. એ ચોરી પકડાઈ, ને તેને મેહેતાજીકને લઈ ગયા. પછી મેહેતાજીએ તેની કેવી વલે કરી તે જુઓ. એ પાવલીને કાગળપર ચોડીને તે કાગળપર 'જૂઠાએ ચોરી' એમ લખીને તેની કોટે લટકાવીને નિશાળવચ્ચે ઉભો કીધો, તેથી સૌ છોકરાએ તેની ફજેતી જોઈ.

પાઠ ૩૭. જૂઠાની વાત.—ભાગ ૩.

દીકરાની વઢવું શરમાયો હવાલ
વાળુ પેહેલાં સોંપ્યો

પેલા જૂઠાના બાપને તેડાવીને મેહેતાજીએ બધી વાત કહી. પોતાના દીકરાની ચોરી કરવાની ને જૂઠું બોલવાની ટેવ સાંભળીને તેને બહુ દુ:ખ થયું. પછી મેહેતાજીએ તે છોકરાને તેના બાપને સોંપ્યો. તે વઢીને તેને ઘેર તેડી ગયો. જૂઠો એટલો શરમાયો કે રાતે વાળુએ ન કર્યું. જુઓ છોકરાં, ચોરી કરે તેને જૂઠું બોલવું પડે, ને પછી તેના આવા હવાલ થાય. બીજું તમારી ચોપડી કે કાંઈ જણસ કોઈ ચોરે, તો તમને કેવું લાગે

વારૂ? તો બીજાને પણ એવું કેમ ન લાગે? માટે કોઈનું કશું લેવું નહીં. બીજાની જણસ જોઈતી હોય, તો તેને પેહેલાં પૂછવું, ને તે હા કહે તો લેવી.

પાઠ ૩૮. જૂઠ ને સાચ વિષે.

કદી   પાપી   દેહ   શોભે   પુરો

ઉપાય   સ્નેહ   રાચે   જગપતિ

દોહરા.

જૂઠું બોલ જે કદી,
પાપી પૂરો થાય;
તે માટે બાળક તમે,
ન કરો એ ઉપાય. ૧

સાચામાં સુખ છે ઘણું,
સાચે સૌનો સ્નેહ;
સાચે રાચે જગપતિ,
સાચે શોભે દેહ. ૨

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૩૯. મેવો.

ગાંધીની	ઓળખીતા	વાટી	મામા
બદામ	દરાખ	*મગફળી	ચારોળી
દુકાન	કાજુ	ખજૂર	

આજે હું મારા મામાસાથે ગાંધીની દુકાને ગયો હતો.

---

* મગફળી એટલે મગની શીંગ જેને વિલાયતી શીંગ કે ભોંયશીંગ કહે છે.

તે ગાંધી મારા મામાનો ઓળખીતો હશે, તેથી તેણે મને એક બદામ આપી, તે મેં ખાધી. પછી મને મગફળીની ટોપલી બતાવી તેમાંથી ખવાઇ તેટલી તે ખાધી. પછી કાજુ ને ખજૂર આપ્યા. મારા મામાએ દરાખ ચારોળી વેચાતાં લીધાં. વળતી કેટલી એક ટોપરાંની વાટી લઇને અમે ઘેર આવતા હતા, એટલે બીજી દુકાનવાળાએ મને કહ્યું કે ભાણીઆ, મામાએ શું શું ખાવાનું અપાવ્યું. ત્યારે મને જે અપાવ્યું હતું તે કહ્યું. ત્યારે તે કહે કે ખારેક ખાધી? એમ કહીને એક આપી. તે ખાઇને હું પાછો ઘેર આવ્યો.

પાઠ ૪૦. સાત વાર.

ચંદ્રમા	સરસ્વતી	વિદ્યા
ઘણાખરા	દિવસ	વાર

તમારી નિશાળમાં સાત સાત દહાડે એક વાર છૂટી મળે છે તે રવિવાર. રવિ એટલે સુરજ. પછી ચંદ્રમાનો વાર આવે છે તેને સોમવાર કહે છે. સોમવારકેડે મંગળવાર, ને પછી બુધવાર. ત્યારપછી ગુરૂ આવ્યો. કેટલાક લોક છોકરાંને ગુરૂવારે નિશાળે મૂકે છે, એમજે સરસ્વતી એટલે વિદ્યા વેહેલી આવડે. પણ ચિત્ત રાખીને ભણે તેને બધાએ વાર સરખા છે. પછી શુક્રવાર. તે દિવસે ચણા ખાવાનો ચાલ છે. રવિથી શુક્ર છઠ્ઠો છે, ને સાતમો વાર શનિ છે.

પાઠ ૪૧. કાગડો.

જબરી	ચરચાર	ડોલતો	લાંઠ
વહાણામાં	કીડા	જનાવર	મેહેનતુ
માંસ	કૂદતાં	સાંજ	માળો

કાગડો કાળો ને તેની ચાંચ લાંબી ને જબરી હોય છે, તેથી તે ભોંય ખોદે છે. તેને બે પગ ને એક એક પગે ચરચાર આંગળાં છે. તે ડોલતો ચાલે છે, ને અનાજ, કીડા, કે માંસ ખાય છે, ને સુએલાં જનાવરની આંખો ફોડી ખાય છે.

કાગડા મેહેનતુ તો ખરા, પણ લાંઠ બહુ. જ્યાં ત્યાં કૂદતા ફરે છે. કોઈ વાર કૂતરાને નસાડે. જ્યાં ફાવે ત્યાંથી ખાવાનું લઈ જાય. બાળકના હાથમાં કદી રોટલો હોય, તો તે પણ લઈ જાય.

કાગડા ઝાડપર માળા બાંધે છે. સૌ પોતપોતાનો માળો ઓળખે છે, ને સાંજે તેમાં જઈ સુએ છે. વહાણામાં સુરજ ઉગ્યા પેહેલાં ઉઠીને એ કા કા કરવા માંડે છે.

પાઠ ૪૨. કાગડાવિષે કવિતા.

ભાળો પાખાળો રૂપાળો ચાંપે હણવાં ચતુર
કાગ રાગ કાંકરો ચાહે જલદી માળો

દોહરા.

બેઠો માળો બાંધવા,
ભાળો કાળો કાગ ;
બે પાંખાળો બોલતો,
નહીં રૂપાળો રાગ. ૧

કોય લઇને કાંકરો,
ચાંપે હણવા ચાહે ;
ચિતમાં ચેતી ચતુર તે,
જલદી ઊડી જાય. ૨

ક૦ દ૦ પ્ર૦

પાઠ ૪૩. સગાં.—ભાગ ૧.

પીતરાઈ મોળાઈ ભત્રિજો ભાણેજ
સાળીઓ બનેવી માસો ફૂઓ

મારે એક ભાઈ ને એક બેન છે. મારા બાપનો ભાઈ તે મારો કાકો લાગે ; કાકાની વહુ તે કાકી. કાકી ને કાકાનો હું ભત્રિજો થાઉં. માનો ભાઈ તે મામો, મામાની વહુ તે મામી. મામા ને મામીનો હું ભાણેજ કહેવાઉં. બાપની

બેન તે ફોઈ. ફોઈના વરને ફૂઓ કહે છે. તેમજ માની બેન તે માશી, અને માશીનો વર તે માસો કહેવાય.

કાકાનાં છોકરાં મારાં પીતરાઈ થાય, પણ મામાનાં છોકરાં તો *મોળાઈ ભાઈબેન કહેવાય.

બેનનો વર તે બનેવી, અને વહુનો ભાઈ તે સાળો, વહુની બેનો તે સાળીઓ કહેવાય.

પાઠ ૪૪. સગાં.—ભાગ ૨.

જમાઈ સાવકાં ઓરમાઈ
સંપસંપીને વેવાહી વેવાણ

એક માબાપનાં છોકરાં હોય તે સગાં ભાઈબેન કહેવાય, પણ બાપ એક ને મા જૂદી જૂદી હોય તે સાવકાં કે ઓરમાઈ કહેવાય, અને તે મા પણ સાવકી કહેવાય. જો મા એક ને બાપ જૂદા જૂદા હોય તો તે †દુધ-ભાઈ કહેવાય. ઘણાં ઘરમાં તો સાવકાં સાવકાંને બનતું નથી, પણ એ ઘણું ખોટું છે. સૌએ સંપસંપીને ચાલવું જોઈએ.

દીકરીનો વર તે જમાઈ, અને દીકરીનાં માબાપ તે જમાઈના સાસુ સસરો થાય. વરવહુનાં માબાપ તે એક બીજાને વેવાહી વેવાણ કહે છે.

---

* મોળાઈ એટલે મોસાળની કોરનાં.
† દુધભાઈ એટલે આંગળીઆત કે કોઠાઈ.

પાઠ ૪૫. કાપડ.

ચૌટું	ખાદી	વાણોતર	બાસ્તો	હાટ
ફડાવ્યું	દોશીવાણિઆ	કાલે	સેલું	જાજમ

કાલે હું ચૌટે દોશીવાણીઆની દુકાને ગયો હતો. મારે-કાજે અંગરખાનું લુગડું વેચાતું લેવાને માટે બાપા મને તેડી ગયા હતા. ત્યાં હાટમાં જોયું તો ખાદી, બાસ્તો, સેલું, જામદાની, એવું એવું પડેલું હતું. જામદાનીમાંથી મારે કાજે એક અંગરખા જેટલું લુગડું ફડાવ્યું; જાજમ કરાવવા માટે બાપાએ થોડીશેક ખાદી ને સેલું લીધું. અમારા વાણોતરે એક અંગરખા જેટલો બાસ્તો લીધો, ને પછી અમે ઘેર ગયા.

પાઠ ૪૬. બાર મહિના.—ભાગ ૧.

દીવાળી	ઉતરાણ	વસંત	પર્વ
રામનવમી	અખાત્રીજ	વરસ	મહિના
શિઆળો	ઉનાળો	ટાઢ	

વરસના બાર મહિના. દીવાળીને બીજે દહાડે નવું વરસ બેસે છે. પેહેલો મહિનો કાર્તક, તેમાં દેવદીવાળી આવે છે. ત્યારકેડે માગસર મહિનો. પછી પોશ, એ મહિનામાં ટાઢ ઘણી ને ઉતરાણનું પર્વ આવે છે. માહ મહિનામાં વસંતપંચમી આવે છે. ઉપલા ચાર મહિના શિઆળાના કહેવાય છે. હવે ઉનાળાના ચાર મહિના આવે

છે, તેમાં પેહેલો ફાગણ; તેમાં હોળીના દહાડા આવે છે. પછી ચૈત્રમાં રામનવમીનું પર્વ આવે છે. વૈશાખમાં અખાત્રીજ.

પાઠ ૪૭. બાર મહિના.—ભાગ ૨.

ચોમાસું શ્રાવણ વરસાદ ઉતરતાં
પચુસણ પખવાડીઉં શરાધીઆં દશરા
ગોકળઆઠમ ગણપતિચોથ તિથિ

શિઆળાના ને ઉનાળાના મળીને આઠ મહિના ગયા પછી ચાર મહિના વરસાદના આવે છે, તેને ચોમાસું કહે છે. પેહેલો મહિનો અષાડ, તે ઉતરતાં દીવાસો આવે છે. એ પછીના શ્રાવણ મહિનામાં મેળા ઘણા હોય છે, ગોકળ આઠમ ને શ્રાવક લોકનાં પચુસણ પણ એજ મહિનામાં આવે છે. ભાદરવાના પેહેલા પખવાડીઆમાં ગણપતિચોથ ને બીજામાં શરાધીઆં આવે છે. પખવાડીઆની પંદર તિથિઓ. આસોમાં પેહેલાં દશરાનું પર્વ આવ્યા પછી દીવાળી આવે છે.

પાઠ ૪૮. વાજાં.

વરઘોડો સરણાઈ નગારાં ભુંગળ ઘડીઆળ
દેવળ તતુડાં ઝમકારો કુંડાળું પખાજ
નાદ ઝાંઝ ઘંટ

વાહવા! આ વરઘોડો જોવાની તો મજા છે! માંહે નગારાં ને સરણાઈ વાગે છે. એક જણ તો ઢોલ વગાડે

છે. માહિ ભુંગળો વગાડનારા પણ આવ્યા છે. ભુંગળ-કરતાં તતુડાંનો સાદ બહુ ભારે હશે ખરૂં વારૂ? આ ભુંગળ તો લાંબી છે, ને તતુડું તો મેં જોયું હતું તે કુંડાળાજેવું વળેલું હતું. વરઘોડાની પછવાડે ગાડામાં આ કેવું મોટું નગારૂં છે, વાહ! ઢોલકરતાં પખાજનો નાદ જુદી જાતનો હોય છે. ઝાંઝનો ઝમકારો બહુ થાય છે. ઘડીઆળ ને ઘંટ દેવળમાં વગાડવાને રાખે છે.

પાઠ ૪૯. જન્મગાંઠ.

વરસગાંઠ	પેહેરાવ્યાં	કંસાર
રાઈતાં	બીડાં	અડાક્યો
ઘરેણાં	પાનસોપારી	કઢી

મીઠા, તને એક વાત કહું. કાલે મારી વરસગાંઠ હતી. મને બાપાએ સારાં સારાં લૂગડાં ને ઘરેણાં પેહેરાવ્યાં હતાં. જમવાનું પણ સારૂં હતું, કંસાર ને રોટલી હતી, ભીંડાં ને કારેલાંનું શાક હતું, ને રાઈતાં પણ હતાં. ખાવાની બહુ મજા પડી. મારી મંછી બેનના વરને જમવાને તેડ્યો હતો. તે તો કંસાર ઉપરજ મંડ્યો, ને તેજ ખાધો. પછી જરા ભાત, દાળ, ને કઢી લીધી. બીજા કશાને તો હાથ પણ અડાડ્યો નહીં. જમી રહ્યા પછી સૌને પાન-સોપારીનાં બીડાં આપ્યાં.

પાઠ ૫૦. ચોખ્ખાઈ.

ઉતરાવી	શરીર	ફિકર	ઘસવા
સાબુ	ગૂમડાં	કોહો	જૂઓ
દાતણ	ઊલ	ગંધાય	મસળવું

અલ્યાં છોકરાં, આવો હું તમને એક શીખામણ દઉં. તમારે કદીએ ગંદાં રહેવું નહીં; માંદાં હઈએ કે સાજાં, પણ શરીર ચોખ્ખું રાખવું. પહેરવાનાં લૂગડાંએ ચોખ્ખાં રાખવાં; હાથ, પગ, મોં, ને આખું શરીર ચોખ્ખું રાખવું. સાબુ ચોળીને જે કોઈ નહાય, તેનું શરીર વધારે ચોખ્ખું થાય છે. શરીરે મેલ ન ચડવા દેવો, કેમજે એમાંથી ગૂમડાં ને કોહો થઈ આવે છે. માથું ચોખ્ખું ન રાખીએ તો માથામાં જૂઓ પડે. લૂગડાં જાડાં હોય તો ફિકર નહીં, પણ ધોએલાં રાખવાં, ને તે ઠીક પહેરવાં.

સવારે ઉઠીએ એટલે દાતણ કરવું, પછી ચોળી મસળીને નહાઈ લેવું. દાતણ કરતી વેળા જરા મીઠું લઈને દાંત ઘસવા ને ઊલ ઉતારવી. એમ ન કરીએ તો મોઢું ગંધાય, ને પછી કોઈ પાસે ઉભું ન રાખે.

પાઠ ૫૧. રોટલો.

ઉપણે	લુઓ	ઉથલાવીને	લાડવા	ખેડવું
તાપ	પાકવું	*કલેડું	લોઢી	શેકવું

ઢોર ઘાસ ખાઈને જીવે છે, પણ આપણે તો અનાજ ખાઈએ છીએ. અનાજ ખેતરમાં પાકે છે, ખેતરને ખેડીને તેમાં અનાજ વાવે છે. વરસાદ આવે તેથી

---

*કલેડું એટલે ઠીકરાની તાવડી.

અનાજ ઉગી નીકળે છે, ને સૂરજને તાપે પાકે છે. તેને મસળીને ઉપણે છે, એટલે દાણા નીકળે છે. કાચું અનાજ ખાય તો પેટમાં દુખે, તેથી તેને રાંધીને ખાય છે. દળીને રોટલા કરીને ખાય છે. પાણીએ લોટ બાંધે છે, ને તેને સારીપેઠે મસળે છે. પછી જેવડો રોટલો કરવો હોય તે પ્રમાણે લુઆ કરે છે, તે રોટલાને બે હાથે ઘડે છે, અને તે કુલેઢાં કે લોઢી ઉપર નાંખીને શેકે છે. એક બેર શેકાયો, એટલે તેને ઉથલાવીને બીજી બેર શેકે છે, એટલે રોટલો થાય છે.

દુધ ને રોટલો, દહીં ને ભાત,
લાડવા ને વાલ, ખાઓ મારા લાલ.

પાઠ ૫૨. ભલા છોકરાની વાત.

ઢીમણું ગભરાવું વારો ખસેડ્યા ધરાવું
હીંચકા કોણી બઝાડીને ખૂબ

એક વખત ઘણાએક છોકરા હીંચકા ખાતા હતા. ત્યાં એક ગરીબ છોકરો હીંચકા ખાવા લાગ્યો, એટલે એક છોકરે તેને કોણી મારી, તે તેની આંખ ઉપર વાગી, ને મોટું ઢીમણું થયું. તે રોતો રોતો આઘો જઈને ઉભો. પણ જેણે કોણી મારી હતી, તે તો તેની સામુંએ જુએ નહીં, ને હીંચકા ખાયા કરે. પછી હીંચકા ખાઈ ખાઈને ધરાયો, ત્યારે બીજાએ હીંચકા ખાવા માંડ્યા, પણ પેલો છોકરો રોતો હતો, તેનો વારો તો આવેજ નહીં, એટલે એક ભલા છોકરાને દયા આવી, તેથી તેને હીંચકા આગળ લઈ ગયો, ને જે છોકરા હીંચતા હતા તેમને

વેગળા ખસેડયા, ને પેલા છોકરાને દોરડે બઝાડીને તેને પેટ ભરીને ખૂબ હીંચકા ખવરાવ્યા.

પાઠ ૫૭. ઉંદર.

કાતરી	ચંચળ	ફૂંકતો
લોક	તરત	ખૂણેખોચરે
સંતાઈ	સર્વે	ભોંય

ઉંદર તો સર્વેના દીઠામાં આવે છે. એને ચાર પગ ને પૂછડી હોય છે. એના દાંત બહુ જબરા હોય છે, તેથી તે ભોંય ખોદે છે, ને લૂગડાં પણ કાતરી ખાય છે. ઉંદરની જાત ઘણી ચંચળ છે. ઝાલવા જઈએ તો ઝટ લઈને નાસી જાય. કોઈ વખત ઉંદર માણસના પગ કરડે છે, તેની ખબર પડતી નથી, કેમજે લોક કહે છે કે એ ફૂંકતો જાય છે, ને કરડતો જાય છે. એ એવો છે તો ખરો, પણ બિલાડીઆગળ એનું કશું ચાલતું નથી. એને દેખે કે તરત ખૂણેખોચરે સંતાઈ જાય, ને જરાએ ચૂં કે ચાં કરે નહીં.

પાઠ ૫૪. ઊંદરવિષે કવિતા.

રંજાડ ધાડ ખાસાં મની
દીવટ કપડાં ઉપાય પાર

ચોપાઈ.

વધ્યા ઉંદર હારો હાર,
પકડ્યા પણ નહીં આવ્યો પાર.
રાતે તો માંડે રંજાડ,
ધડબડ જાણે આવી ધાડ. ૧
ખાસાં કપડાં કરડી ખાય,
દીવાની દીવટ લઈ જાય.
એનો એકે નહીં ઉપાય,
મની મળે તો મહા સુખ થાય. ૨

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૫૫. બકરી.—ભાગ ૧.

પાંદડાં સાંભરે છે બાપડી ઓઢવું વાળ

છોકરાં તમે પેહેલાં બકરીની વાત વાંચી તે સાંભરે છે કે ભૂલી ગયાં? ભૂલશોમાં હો. તમે બકરી તો દીઠી હશે. કહો, એને હાથ પગ કેટલા હોય? નહીં તો સાંભળો હું કહું, બકરીને એકે હાથ ન હોય, પણ પગ ચ્યાર હોય. હાથવિના તેમનાથી રંધાય કે ખવાય નહીં. કોઈ રંધેલું મૂકે તો તે ખાય, ને નહીં તો પાંદડાં ને કાચા દાણા ખાઇને પેટ ભરે. ગાયો ને કૂતરાં જેમ મોઢેથી ખાય છે તેમ બકરાંએ ખાય છે. પણ બાપડી

બકરીને ટાઢ વાય ત્યારે શું ઓઢતી હશે, તે જાણો છો? નહીં તો હુંજ કહું છું, એના ડીલપર એટલા વાળ હોય છે કે એને જરાએ ટાઢ ન વાય.

પાઠ ૫૬. બકરી.—ભાગ ૨.

આંચળ ધાવણા જોર

આપણને કૂતરો કરડવા આવે ત્યારે તેને હાથવતી મારીએ છીએ, તેમ બકરીને કોઈ મારવા આવે તો હાથવગર તે શાથી સામી થાય! એનાં ઉભાં શીંગડાં તમે જોયાં નથી? ગાયો, બળદ, આખલા જેમ શીંગડાં મારે છે, તેમ બકરીએ શીંગડાં મારે છે. જનાવરને શીંગડાં એટલામાટેજ કર્યાં છે. બકરીને બે આંખો, બે કાન, બે આંચળ, ને એક પૂછડી હોય છે. એ આંચળે તેનાં બચ્ચાં ધાવે છે. એનું દૂધ માણસના ખાધામાં આવે છે. ધાવણા બાળકની મા મરી જાય છે, ત્યારે તેને બકરીનું દૂધ પાય છે. બકરીઓમાં જોર હોય છે ખરૂં, પણ બકરા તો ઘણા જબરા હોય છે.

પાઠ ૫૭. પાણી.

ઝાડપાલો નદીઓ મોળું ખારૂં
કૂવો વાવ મીઠું તળાવ

પાણીવડે સૌ જીવે છે. પાણી ન હોય તો આપણે શું પીએ? નહાઈએ ધોઈએ શાથી? પાણીવગર તો જરાએ ચાલે નહીં. ઝાડપાલાને પણ પાણી જોઈએ. ત્યારે એટલું

બધું પાણી ક્યાંથી આવતું હશે? કૂવા, તળાવ, નદીઓ, વાવો, એ સઘળાં પાણીથી ભરેલાં હોય છે. તેમાંથી આપણે જોઈએ તેટલું લાવીએ. કૂવાકરતાં તળાવમાં પાણી ઘણું, ને તળાવકરતાં નદીમાં વધારે હોય છે.

તળાવ ને નદીનું પાણી તો મીઠું હોય છે, પણ કોઈ કોઈ કૂવાનું પાણી મોળું હોય, ને કોઈનું મીઠુંએ હોય. કોઈ કોઈ કૂવાના તો એવાં ખારાં હોય છે, કે તેવડે મીઠું પકવે છે.

પાઠ ૫૮. ચોરી.

લખોટી ઠરે

દલપત—જો આ લખોટી કેવી મજાની છે!

ભગુ—બહુ સારી છે. તને કોણે આપી?

દલપત—કોઈએ નહીં, હું કસનના ઘરમાં રમવા ગયો હતો, ત્યાંથી લાવ્યો.

ભગુ—કોઈને કહીને લાવ્યો?

દલપત—ના, છાનોમાનો લાવ્યો. મારે જોઈએ તે લઉં. તેમાં શું ખોટું?

ભગુ—કેમ ખોટું નહીં? હું તારી ચોપડી કે ટોપી લઈ જાઉં, તો તને ગમે?

દલપત—ના, એ તો મારાં છે, તારાથી મારું ન લેવાય.

ભગુ—ઠીક, તો તારાથી એ કસનનું કે બીજા કોઈનું કંઈ પુછ્યા વિના ન લેવાય. લઈએ તો ચોરી ઠરે. ચોરવું નહીં. પારકી જણસ પૂછ્યાવિના લેવી નહીં, એવું પેહેલી ચોપડીમાં વાંચ્યું હતું તે ભૂલી ગયો?

દલપત—હા રે હા, ખરી વાત, ત્યારે તો એની લખોટી એને પાછી આપી આવું.

પાઠ ૫૯. ચોરીવિષે કવિતા.

મહીપતી પસ્તાય પાછળથી *ચાહન ઝલાય

દોહરા.

જે નર ચોરી જઈ કરે
સમજી તેમાં સુખ,
પાછળથી પસ્તાય છે,
દેખે જ્યારે દુઃખ. ૧
ચોરી ચાહન થાય છે,
જ્યારે ચોર ઝલાય;
બાંધી મારે મહીપતિ,
છેક ફજેતી થાય. ૨

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૬૦. ઘર.—ભાગ ૧.

આંગણું પછીત છીંડી અગાશી
અજવાળું ચોક કરા ઓરડો
પરશાળ ઓટલો મેડો

છોકરાં સાંભળો, હું તમને ઘરની થોડીએક વાત કહું. ઘરની આગળ આંગણું ને બે મેર કરા હોય છે. પછવાડે ભીંત હોય તેને પછીત કહેવી. પછીતની પછવાડે ઉઘાડી જગા થોડી હોય તેને છીંડી કહે છે. કેટલાંક ઘરને મેડા હોય છે. છાપરાં તો બધાં ઘરને હોય. છાપરૂં

---

* ચાહન એટલે જાહેર, ઉઘાડું.

થોડું હોય તો અગાશી કરેલી હોય. ઘરમાં વચ્ચે ચોક હોય છે, તેથી અજવાળું પડે છે. ઓરડાની આગળની જગા તે પરશાળ કહેવાય. આંગણામાં, ઉંચી ઉઘાડી જગા કરી હોય, તેને ઓટલો કહે છે.

પાઠ ૬૧. ઘર—ભાગ ૨.

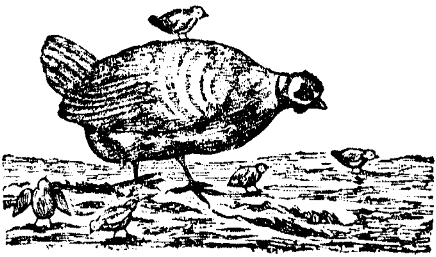
રસોડું	*ભંડારીઆં	પાણીઆરૂં	ટાંકાં ઓટલી
અંધારૂં	રસોઈ	ધુમાડો	ગોટાય જાળી
બારી	ધુમાડીઉં	ચોકડી	છો ઝીલવું
ગોખલા	તાકાં	તાળું	દાદર નીસરણી

ઘરમાં જ્યાં રસોઈ કરે તે રસોડું કહેવાય. કોઇને ત્યાં રસોડામાં બહુ અંધારૂં હોય છે, ને ધુમાડોએ ગોટાય છે; પણ જાળી કે બારી મૂકેલી હોય તો તેમ ન થાય; ને ઘરમાં ધુમાડીઉં હોય તો સૌથી સારૂં. રસોડામાં ખાવાનું ઢાંકવાને ભંડારીઆં હોય છે. પાણી રેડવાને અને નહાવા ધોવાને ચોકડીઓ હોય. પાણીઆરાપર પાણી પીવાની ગોળી કે બેડાં મૂકે. ગામડામાં છોનું પાણીઆરૂં થોડેજ ઠેકાણે હોય, પણ પાણીનાં બેડાં મૂકવાને ઓટલી કરે છે. પાણીઆરાંપાસે કેટલાક ઘરમાં ટાંકાં કરેલાં હોય છે, તેમાં વરસાદનું પાણી ઝીલીને ભરી મૂકે છે. દીવા કે કંઈ જણસ મુકવાને ભીંતમાં ગોખલા હોય છે. મોટા ગોખલા હોય તેને તાકાં કહે; તેને તો બારણાંએ હોય છે, ને તેને તાળું પણ દેવાય છે. મેડે ચડવાને દાદર અને નીસરણી હોય છે.

---

*ભંડારીઆં એટલે હાટડાં.

પાઠ ૬૨. કૂકડી અને તેનાં બચ્ચાં.

ખડખડે દીપે ભાતભાતના ઉકરડા ખોતરવાની
વહાણું કૂકડી સેવે બીકણ ધસવું
છેડવું માંજર પીછાં ધંધો વળગવું

કૂકડી બચ્ચાંને કેવી જાળવે છે. જરા ખડખડે કે તે સઘળાં એની પાસે જતાં રહે છે, ત્યારે તેમને તે પાંખતળે ઢાંકી દે છે. કૂકડી રાત દહાડો એના બચ્ચાંને સેવે છે, પણ તે કાયર થતી નથી. કૂકડી જાતે બીકણ હોય છે, પણ જો કોઈ તેનાં બચ્ચાંને છેડવા આવે, તો તેના સામી ધશીને દોડે છે. એવી રીતે એનાં બચ્ચાંને જાળવે છે. કૂકડાને માથે લાલ માંજર હોય છે, તેથી તે ઘણો દીપે છે. તેનાં પીછાં ઘણાં ચળકતાં હોય છે, ને તેમાં ભાતભાતના રંગ હોય છે, તેથી તે ઘણો રૂપાળો દેખાય છે. કૂકડાને ઊકરડા ખોતરવાની બહુ ટેવ હોય છે. રોજ વહાણું વાય, એટલે તે કુકડુકુક બોલે છે, તેથી માણસ ઊઠીને પોતપોતાને ધંધે વળગે છે.

પાઠ ૬૩. કીડીઓ ને સાપ.

ગણતો	ચગદી	છેલ્લીવારે	માણ
વેર	લગારેક	ચટકા	સાપ
કીડી	નાગ	છોલાયું	ફેણ
જીવ	નબળા		

એક મોટો સાપ હતો, તે કોઇને ગણતો નહીં. ઉંદર અને એવાં એવાં બીજાં જનાવરને મારી નાંખતો. એક વખત તેણે કેટલીક કીડીઓને પણ ચગદી નાંખી. પછી દરમાં પેસતાં તેનું શરીર લગારેક છોલાયું, ને લોહી નીકળ્યું, એટલે એક કીડીએ તેને વાગેલ ઠેકાણે વળગીને ચટકા દીધા. તેથી તેણે બહાર નીકળીને ભોંયપર ફેણ પછાડી, તેમ તેમ તો વધારે લોહી નીકળવા લાગ્યું, અને કીડીઓ પણ વધારે વધારે ભેગી થઇને વળગવા માંડી. છેલ્લી વારે ઘણી કીડીઓએ મળીને તેનો જીવ લીધો. તેને મરતી વખતે એક ઉંદરે કહ્યું—

દોહરા.

આઆ નબળા લોકથી
કદી ન કરીએ વેર,
કીડી કાળા નાગનો
પ્રાણજ લે આ પેર.

પાઠ ૬૪. છોડવા.—ભાગ ૧.

મુળીઆં જીવે છોડવા વાદળ
વાટ ઓગળે વેહ કસ
થડ ડાળાં ફૂલ ફળ

આપણે દાણા ને શાક ભાજી ખાઈએ છીએ. પશુ પંખી ઘાસ, દાણા, બીઆં ચરી ખાય છે, પણ ઝાડ શું ખાતાં હશે? એમને સારૂ કંઈ ખાવા પીવાનું હશે કે નહીં વારૂ? કઈ રીતે ખાતાં હશે? ને ખાતાં હશે, તો એને મોં હશે કે નહીં?

એ બધું છે. ઝાડનાં મુળીઆંમાં ઝીણા ઝીણા વેહ હોય છે, તેવતી તેઓ ખાય છે, માટે તેને ઝાડનું મોં કહીએ તો ચાલે. વાદળમાંથી વરસાદ પડે છે, તેમાં ભોંયમાંનો કસ ઓગળે છે. તે મુળીઆંવાટે ચડીને થડ, ડાળાં, પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, બધે જાય છે, તેથી બધાં જીવે છે. નાનાં ઝાડને છોડવા કહે છે. ભોંયપર દોરી જેવું પાતલું થઇને પથરાય છે, તેને વેલો કહે છે. આંબાનું એ ઝાડ કહેવાય, ગલગોટાનો તે છોડ કહેવાય, ને કોહ-ળાનો તે વેલો કહેવાય.

પાઠ ૬૫. છોડવા.—ભાગ ૨.

લીલાં કરમાઈને સોંચીએ છાંટવું
કચરો સૂકાવું ટટાર તાજા

વરસાદ વરસતો નથી, ત્યારે બિચારા નાના નાના છોડવાના કેવા હાલ થાય છે, તે તમે જોયું તો હશે.

ઉનાળામાં મસ તાપ પડે છે, ને ભોંયમાંનું પાણી સૂકાઈ જાય છે, ત્યારે છોડવા કરમાઇને લૂખા થઈ જાય છે, ને ઘણા દહાડા પાણી ન મળે તો મરી જાય છે. એ વેલાને ટટાર કરવાને આપણે કૂવાનું પાણી સીંચીએ છીએ. કોઈના ઘરપાસે તળાવ કે નદી હોય, તો તેમાંથી પાણી કાઢીને પાય છે, તેથી છોડ બધા પાછા તાજા થાય છે. પાણી ઝાડનાં મૂળ આગળજ રેડવું એટલુંજ નહીં, પણ તેના ઉપર પણ છાંટવું જોઈએ કે કચરો હોય તે ધોવાઇને ચોખ્ખું થાય. વરસાદના દહાડામાં તે કેવાં સારાં દેખાય છે! ચોમાસામાં ઝાડ કેવાં મજાનાં લીલાં લીલાં દેખાય છે!

પાઠ ૬૬. રીસાળ છોકરો.

રીસાળ	પીરસેલી	વેદના	પૂણે
રીસાયો	મુદ્દલ	ભાંડુ	વીંછી
ચેન	મેળો	માલ	ટેવ

એક છોકરો બહુ રીસાળ હતો, તે ઘરમાં વાત કરતાં જેની તેની સાથે રીસાય. કોઈ ભાંડુસાથે એને બને નહીં. એક દહાડો ઘરમાં દુધપાક જરા થોડો મૂકયો હશે, તેથી પેલા રીસાળ છોકરાને એવી રીસ ચડી કે તે પીરસેલી થાળી પડતી મુકીને એક ખૂણે જઇને રોવા બેઠો. ત્યાં એક વીંછી એને કરડયો. તેની વેદના એવી થઈ કે તે દહાડે એને મુદ્દલ ચેન પડયું નહીં. એક દહાડો મેળામાં જવાનું હતું, પણ એ રીસાયો એટલે એનો બાપ એને તેડી ન ગયો, તેથી એને બહુ ખોટું લાગ્યું. પછી તે દહાડેથી એ સમજ્યો, જે આપણી રીસ તો આપણનેજ

પૂણે છે, એમાં કંઈ માલ નહીં. એવી રીતે સમજીને તેણે પછી રીસાવાની ટેવ છોડી દીધી.

પાઠ ૬૭. ચકલી.

તણખલાં ઈંડાં રૂ વસ્તૂ ગામ આખું

ચકલી તો તમે સૌએ દીઠી હશે, નહીં વારૂ? ઝાડપર કદી કદી કેવી ચીંચીં કરી મૂકે છે! આપણા ઘરમાં એ આમથી આમ ને આમથી આમ ઉડ ઉડ કરે છે. એને બે પાંખો, એક ચાંચ, ને બે પગ હોય છે. ઝાડઉપર ને છાપરાંને કે બાજા કરાને ખૂણે ખોચરે તણખલાં, રૂ, ને એવી બીજી વસ્તુના માળા બાંધે છે. એ માળામાં ઇંડાં મૂકે છે, તેમાંથી બચ્ચાં નીકળે છે. પછી કેટલેક દિવસે તે બચ્ચાંને પાંખો આવે છે, ત્યારે ચકલી તેમને ઉડતાં શીખવે છે. ચકલી આખું ગામ રઝળીને એની ચાંચ-માં દાણા ને ખાજું જે મળે તે લાવીને બચ્ચાંની ચાંચ-માં ધીમે ધીમે મૂકે છે.

પાઠ ૬૮. સૂરજ.

પાલો આંઝવાં તેજ ધાન્ય
સૂરજ ગરમી નીપજવું સર્વે

સૂરજ તો તમે સર્વે જણે દીઠો હશે ખરો. એ થાળી-જેવડો મોટો હોય છે. સૂરજવડે અજવાળું ને ગરમી પડે છે, ને ગરમીને લીધે ઝાડ, પાલો, ધાન્ય, મેવો, એ સર્વે જણસો નીપજે છે. એ સૂરજની ગરમી ન હોય, તો

એમાંનું કશું એ થાય? સૂરજના અજવાળાથી આપણને બધું દેખાય છે. અંધારે એવું દેખાતું નથી. જ્યાં સૂરજનું અજવાળું ઓછું હોય છે, ત્યાં ટાઢ વધારે રહે છે. સુરજનું તેજ એવું છે જે તેના સામું જોવાતું નથી. કદી જોવા માંડીએ તો આખે ઝાંઝવાં વળે.

પાઠ ૬૯. છોકરો ને વાઘ.

બગાડ	ધાજો	સીમમાં	ખેતરવાળા
ગભરાઈ	છેતરવું	આસપાસ	ખેડૂત

કોઈ એક છોકરો સીમમાં બકરાં ચારતો હતો. તેણે એક દહાડો રમતમાં અમથી બૂમો પાડી જે ઓ વાઘ આવ્યો, ઓ વાઘ આવ્યો, ધાજો રે ધાજો. એટલામાં આસપાસ ખેતરવાળા હશે, તે દોડતા આવ્યા, ને જોયું તો ત્યાં કંઈ વાઘ તો મળે નહીં, ને પેલો છોકરો સામો તેમનાભણી જોઇને હસવા મંડી ગયો. પેલા બાપડા શરમાઈ ગયા, ને તેમને બહુ ખોટું લાગ્યું. પછી બીજીવાર જ્યારે ખરેખરો વાઘ આવ્યો, ત્યારે પેલે છોકરે ગભરાઇને બૂમો પાડી જે વાઘ આવ્યો રે, વાઘ આવ્યો રે, પણ પેલાં ખેતરનાં માણસે એની વાત સાચી માની નહીં તેથી તે વાઘે એનાં કેટલાંએક બકરાં મારી નાંખ્યાં. જુઓ, જૂઠું બોલવાથી કેટલું નુકસાન થયું?

હવે જો પેલે છોકરે જૂઠું બોલીને-ખેડુતને છેતર્યાં ન હોત, તો એનો આટલો બગાડ થાત નહીં.

પાઠ ૭૦. બે કૂતરાની વાત.

ઘૂરકવું　　પામીએ　　ભસવું　　ગરીબ
લોહીલોહાણ　બચકાં　　તૂટી પડવું　　સોબત

કાળીઓ ને મોતીઓ બે કૂતરા હતા. મોતીઓ ગરીબ હતો. કોઇને ભસે નહીં કે કરડે નહીં. કાળીઓ જેને દેખે તેને ભસે, ને કરડવા જાય, ને લાગ ફાવે તો કરડીએ ખાય. એક દહાડો એ બેઉ બીજે ગામ ગયા. ત્યાંના કૂતરા તેમની પાસે આવ્યા. મોતીઓ કાંઈ બોલ્યો નહીં, પણ કાળીએ આંખો કાઢી ઘૂરકવા ને ભસવા માંડ્યું, ને બચકાં ભરવા મંડ્યો. બધાં કૂતરાંને ઘણી રીસ ચડી, ને કાળીઆ મોતીઆ ઉપર તૂટી પડયાં, ને બંનેને લોહીલોહાણ કર્યાં. મોતીઓ બાપડો ગરીબ હતો, પણ કાળીઆની સોબતમાં આવ્યો, માટે એણે પણ માર ખાધો. આપણે ભૂંડાં છોકરાંની સોબત કરવી નહીં; કરીએ તો દુઃખ પામીએ.

પાઠ ૭૧. ભાઈબેન.

પજવીએ　　ઉગામીએ　　માંહોમાંહે
હળીમળીને　　દુખાય　　રાજી થવું

ભાઈબેનઉપર હેત રાખીએ, તેમને પજવીએ નહીં, ને ગાળો ન દઈએ. તેમના ઉપર કદી હાથ ન ઉગામીએ, તેમની કને કાંઈ વસ્તુ હોય, ને તે લેવાનું મન થાય, તો તે માગીએ નહીં. કશી વાતે તેમની જોડે રીસાઈએ નહીં. આપણીકને કાંઈ ખાવાનું હોય, તેનું તેમને મન થાય, તો સૌએ મળીને તે વહેંચી ખાવું.

તમે જ્યારે માંહોમાંહે લડી મરો છો, ત્યારે તમારાં

માબાપનો જીવ બહુ દુખાય છે, ને જ્યારે તમે હળી-મળીને રહો છો, ત્યારે તમને દેખીને તે રાજી થાય છે. તમે સૌ સંપસંપીને ચાલો તેમાં તે બહુ રાજી રહે છે.

પાઠ ૭૨. ઈશ્વરે બધું કીધું છે.

ઝગઝગાટ વહાલો ચીજ ઉંચો
પૃથ્વી ઘોર ગગન પરમેશ્વર

દીવો તો રોજ તમારા જોવામાં આવે છે, કેમ વારૂ? એ દીવો પોતાની મેળે થાય છે? ના. આ ઘર એની મેળે બંધાયું વારૂ? ના. કોઈ પણ જણસ એની મેળે થાય છે? ના.

હવે દીવાકરતાં ઘણી ચળકતી ચીજ શી છે? સર્વે ઠેકાણે અજવાળૂં શાથી પડે છે? સૂરજથી. સૂરજના અજવાળાથી બધે કેવો ઝગઝગાટ થઈ રહે છે! ટાઢના દહાડામાં સૂરજનો તડકો વહાલો લાગે છે. તડકાની ગરમીથી સર્વ કાંઈ નીપજે છે, નહીં તો કશું થાય નહીં, ને અંધારૂં ઘોર થઈ રહે. સૂરજ ન હોત તો આપણાથી જીવાત નહીં. ગગનમાં સૂરજ ઘણો ઉંચો છે. સૂરજને કરનાર કોણ? પરમેશ્વર. પૃથ્વી, પાણી સર્વે એણે કર્યું છે.

પાઠ ૭૩. ઈશ્વરનો મહિમા.

કરનાર જગ સરજનાર મહીમા ભજવા
આમલી કોઠી આંબો તારા દેવ

ચોપાઈ.

જુઓ ભાઈ આ મોટાં ઝાડ,
તેમાં સૌથી ઊંચો તાડ.

આમલી આંબો કોઠી કોય,
જો તેનાં ફળ જૂદાં હોય. ૧
જે આ જગનો છે કરનાર,
સૂરજ તારા સરજનાર.
એજ અમારો મોટો દેવ,
તેને ભજવા ધરીએ ટેવ. ૨

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૭૪. નિશાળ.

રંગત	સો	પોતીઆં	પાટી
વતરણું	એકડેએક	મોઢે	ધૂળ
તૈયાર	સ્લેટ	ખડી	ફિકર

હરીઓ કરીને એક છોકરો હતો. તે એક દહાડો એની માને કહેવા લાગ્યો કે, જી, મને સોલગણ એકડેએક મોઢે તો આવડ્યા; કાલથી તો હું પાટીપર લખીશ. એની મા બોલી કે બહુ સારૂં, ત્યારે હવે તારા બાપાને કહીને રંગત વતરણાં મગાવીએ. પણ મને તો ફિકર લાગે છે કે હવે તું લૂગડાં બહુ મેલાં કરીશ. તારા મેહેતાજી સ્લેટપર લખાવતા હોય તો કેવું સારૂં? આતો પાટીપર ધૂળ નાંખીને લખીશ, તે બધી ધૂળ તારાં લૂગડાંપર ઉડશે. હરીઓ કહે, ના મા, હું તો બહુ જાળવીને લખીશ. મારા પોતીઆં કે અંગરખાઉપર ધૂળ નહીં પડવા દઊં. પણ મારે સારૂ પાટી મંજાવીને તૈયાર કરાવની. મા બોલી, ઠીક, હું જગાને કહીશ. તે ખડી વાટીને તારી પાટીપર ચોપડી આપશે, તેને તું પછી સૂકાવા દેજે.

પાઠ ૭૫. પાટી.

ચીતારો ચડાવતો ખડીઓ હરડાંબેડાં
હિરાકસી ભાઈબંધ શાહી બરૂ

હરીઓ એના ભાઈબંધ જગાને કહે છે, જગા તેં તારી પાટી શાવતી રંગી?

જગો.—ના ભાઈ, મેં રંગી નથી, એ તો મેં ચિતારાને ત્યાં મોકલી હતી, તે ચિતારાએ રંગી આપી.

હરીઓ.—વાહવારે જગા, તું મને હસે છે. જો પરમ દહાડે આપણે બે જણ રામશંકરભટના ઘરઆગળ ઉભા હતા, ત્યારે એનો છોકરો પાટીપર કાળો રંગ નહોતો ચડાવતો?

જગો.—હા. ખરૂં, પણ એ રંગ નહોતો, એ તો શાહી ચડાવતો હતો. ગાંધીને ત્યાં હિરાકસી ને હરડાંબેડાં મળે છે, તેનો ભૂકો પાટીઉપર ચડાવે તો એ કાળી થાય. પણ હરીઆ, હવે તારે તો લખણને સારૂ બરૂ, ને ખડીઆમાં પૂરવાને ખડી મંગાવવી પડશે. તે નહીં હોય તો લખીશ શાવતી?

પાઠ ૭૬. ધનતેરશ.

બાજુબંધ	કંદોરો	ધનતેરશ	*ટુંપીઓ
છવીટીઆં	બેરખી	વાનાં	કડાં
સાંકળાં	ચોકડાં	અકોટી	વીંટી
પોંચી	બાજઠ	તુસીપાટીઆં	બાઈડીઓ

ધનતેરશને દહાડે હું મારા ભાઈબંધને ઘેર ગયો હતો.

---

* ટુંપીઓ એટલે ગળચવાં.

ત્યાં એના ઘરમાં ઘરેણાં ધોતા હતા, તેમાં મારા ભાઈ-બંધના હાથના કડાં, સાંકળાં, બાજુબંધ, ચોકડાં, ને વીંટીઓ હતી. એના બાપની પોંચી ને કંદોરો પણ ધોઈને બાજઠઉપર મૂકેલાં હતાં. એક કોરે હાથનું કડું, ટુંપીઓ, ને હીરાકંઠી એટલાં વાનાં મૂકેલાં હતાં. માંહે તુસીપાટીઆં, અકોટી, બેરખી, વાળા, વાંક એવાં એવાં બાઈડીઓનાં પણ કેટલાંક ઘરેણાં હતાં. રૂપાનાં કલ્લાં, સાંકળાં, છત્રીટીઆં પણ ધોઇને ચળકતાં કરી મૂકયાં હતાં.

પાઠ ૩૭. સોનું ને લોઢું.

ખીલા	કિંમત	*હળપુણી	પાવડો
સોનેરી	બુટ્ટા	કિનખાબ	સાંકળ
		નકુચા	

સોનું કહે, હું મોટું, ને લોઢું કહે, હું. સોનું કહે, લોક સોનાનાં ઘરેણાં કસવી પેહેરે છે, તેથી કેવા દીપે છે. પાઘડીએ કસબ હોય તેપણ સોનેરી. કિનખાબમાં પણ સોનેરી બુટ્ટા આવે છે. કોઈએ લોઢું પેહેર્યું સાંભળ્યું નથી. એટલું સાંભળીને લોઢું બોલ્યું, એ તો ખરૂં, પણ મારેવડે તું છે. કોદાળી પાવડો લોઢાનાં થાય છે. તેવડે તને ખોદીને કાઢે છે. હળમાં હળપુણી હોય છે તે મારી થએલી. જો એ ન હોય તો ખેતર ખેડાય નહીં, ને અંન પાકે નહીં, તો માણસ કેમ જીવે ? ખીલા, નકુચા, સાંકલો, એવું સર્વે મારૂં થાય છે,

---

* હળપુણી એટલે હળમાં લોઢાનો દાંતો હોય છે તે.

માટે હું મોટું. તારી કિંમત થાય, પણ મારી કિંમતનો તો પાર નહીં. તારાવગર ચાલે, પણ મારાવીના ન ચાલે.

પાઠ ૭૮. ડોકું.

હડપચી	ગાંસડી	લમણા	બાબરી
બોચી	ડોકું	મોખરો	ચોટલી
ચોટલો	હોઠ	ધડ	

આપણા શરીરમાં ડોકું ને ધડ એવાં બે વાનાં છે. ડોકું ઉપર છે, ને ધડ એની નીચે છે. ડોકાઉપર માથું છે, ને માથાઉપર વાળ ઉગે છે. બે આંખો, બે કાન, એક નાક, ને એક મોઢું, એ સૌ ડોકામાં મોખરા આગળ છે. આંખોઉપર કપાળ છે. આંખો ને કાન વચ્ચે લમણા, ને મોં ને કાન વચ્ચે ગાલ. માથાપર નાનાં છોકરાંને બાબરી હોય છે, મોટાંને ચોટલી કે ચોટલો હોય છે. મોઢાને બે હોઠ છે. મોંમાં જીભ ને દાંત છે. હોઠ નીચે હડપચી છે. ડોકું ને ધડ એ બેની વચ્ચે ગળું, ને ગળાની પછવાડે બોચી આવી. મજુર માણસ ગાંસડી કે ટોપલા માથે મૂકીને લઈ જાય છે.

પાઠ ૭૯. ધડ.

ધડ	વાંસો	*ઢીંચણ	ખભા	હથેલી
બગલ	કેડો	પછવાડે	કાંડું	નખ
પેડુ	ગાળો	થાપા	†સાથળ	નળો
તળીઉં	એડી	ઘુંટો	કાખ	છાતી

ધડની ઉપલી મેર બે પાસે બે ખભા છે. ત્યાંથી આગળ હાથ આવ્યા. બે હાથની વચ્ચે છાતી ને પેટ; એ બેની પછવાડે વાંસો આવીઓ. છાતી, હાથ, ને ખભાની વચ્ચે જે ખાડો તેને કાખ કહે છે. હાથને વચલે ગાલે કોણી આવી. ત્યાંથી આગળ કાંડું, હથેળી, આંગળાં, ને આંગળાંને છેડે નખ. પેટની નીચે પેડુ આવ્યું. તેની બે પાસે બે કેડો. મા છોકરાને કેડે બેસાડે છે. એ ધડ નીચે બે પગ છે. એકેક પગને વચલે ગાલે ઢીંચણ છે. ઢીંચણની ઉપરના થાપાને સાથળ કહે છે, ને નીચેનો ભાગ નળો કહેવાય છે. પગની નીચે તળીઉં, પછવાડે એ-ડી, ને વચમાં ઘુંટી આવી છે.

પાઠ ૮૦. નઠારી સોબત.

આંબાવાડીઉં	ટપેર્યા	ઝાંપો
રખવાળ	પહોંચ્યો	કેરી

જેઠો ને હરીઓ કરીને બે છોકરા હશે, તે બીજાં છોકરાંને મારે, ગાળો દે, ને કદી લાગ ફાવે તો ચોરીએ

* ઢીંચણ એટલે ઘુંટણ. † સાથળ એટલે જાંગ.

કરે. એક દહાડો એ બંને જણાને માર્ગમાં એક દુર્લભ નામે છોકરો મળ્યો, તે ભલો હતો. તેને પેલા બે જણે કહ્યું, અલ્યા દુર્લભ, હીંડ આપણે રમવા જઈએ. એમ કહીને સાથેસાથે એક આંબાવાડીઆમાં ગયા, ને ઝાંપો ઉઘાડીને માંહે પેઠા. દુર્લભ એક કોરે ઉભો રહ્યો, ને પેલા બે તો કેરીઓ પાડવા મંડ્યા. એવામાં તેનો રખ-વાળ આવી પહોંચ્યો; તેણે તેમને પકડીને ખૂબ ટપેર્યા. દુર્લભ કહે, હું તો ભાઈ કશામાં નથી. મને શું કરવા-ને મારે છે? પેલે રખવાળે કહ્યું કે આ બે ભૂડા છોકરાની સોબતમાં ઝલાયો, માટે એમની વલે તે તારી વલે.

પાઠ ૮૧. સંગત.

સંગ પ્રેમ ઠામ ભાગ્યશાલી

છપ્પો.

જેને જેવો સંગ, રંગ બહુ તેવો બેસે;
જેને જેવો સંગ, પ્રેમ પણ તેવો પેસે;
જેને જેવો સંગ, કામ તેવાં તે કરશે;
જેને જેવો સંગ, ઠામ તેવે જઈ ઠરશે;
રૂડે સંગે રૂડો થશે, બૂરે સંગે બૂરો બને;
સારા મેહેતાના સંગથી, ભાગ્યશાળી વિદ્યા ભણે.

કવી સામળભટ.

પાઠ ૮૨. ખાંડની જણસો.

જલેબી પોર પકવાન હારડા
બાખરા બાણે પતાસાં બરફી

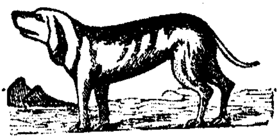
એક છોકરો નાતમાં જમવા બેઠો હશે. એને બાણે જલેબી આવી, તે જોઈને એના બાપાને પૂછ્યું, બાપા, એ શેની થતી હશે? બાપ બોલ્યો, ઘઉંનો લોટ, ઘી, ને ખાંડ, એટલી જણસોની એ થાય છે.

છો૦—વારૂ બાપા, ખાંડની બીજી શી શી ખાવાની જણસો થાય છે?

બા૦—બરફી ખાંડની થાય છે. પેંડામાં ખાંડ આવે છે. હોળીના દહાડામાં હારડા કરે છે તે ખાંડના. દીવાળીમાં રમકડાં કરે છે તે પણ ખાંડનાં કરે છે. તે દહાડે પતાસાં તેં નહોતાં ખાધાં, તે પણ ખાંડનાં. ઘેબર કરીને પકવાન થાય છે તેમાં ખાંડ ઘણી આવે છે.

છો૦—હા રે હા, ખરી વાત, પોર આ દહાડે મારી માની જોડે હું નાતમાં જમવા ગયો હતો, ત્યારે મેં ઘેબર દીઠાં હતાં. મોટાં ધોળાં ધોળાં ને જાડાં બાખરાજેવાં હોય છે, ખરૂં વારૂ?

પાઠ ૮૩. એક કૂતરાની વાત.

ખાતર વણજારૂ દાટવું
ખોતરવું નજર

કોઈ એક માણસની પાસે એક વણજારૂ કૂતરો હતો. તે માણસને ઘેર ચોર ખાતર પાડીને ધન લઈ ગયો, ને તે એક ખેતરમાં જઈને દાટયું. પેલે કૂતરે તેની પાછળ પાછળ જઈને જે ઠેકાણે તે ધન દાટયું હતું, તે નજરમાં રાખ્યું. પેલો ધણી ઉઠયો તે ખાતર પડેલું દેખીને હાય, હાય, કરીને છાતી કૂટવા મંડ્યો, ત્યારે પેલો કૂતરો આવીને તેની પિછોડી તાણવા લાગ્યો, પણ પેલો ધણી કંઈ સમજે નહીં. પછી લોકે કહ્યું, આ કૂતરો શું કરવા પિછોડી તાણે છે, તું જો તો ખરો. પછી કૂતરો પિછોડી તાણતો તાણતો જ્યાં લઈ ગયો ત્યાં તે ગયો, ને ધન દાટેલું હતું તે ઠેકાણે તે કૂતરે ખોતરવા માંડ્યું. તે જોઈ ધણીએ પણ તે ઠેકાણે તે ખોદ્યું, એટલે બધુએ ધન જડ્યું. એ રીતે ગએલું ધન કૂતરો હતો તો પાછું આવ્યું.

પાઠ ૮૪. કેરી ને શાકરની વઢવાડ.

મેળાપ	શેખી	રડ્યુંખડ્યું	મોંઘું
ચડભડી	વઢવાડ	સામટો	સાહુકાર
જમણ	ખરીદવું	હાંલ્લું	લેખું
અથાણું	જણીઓ	ભેગું	ઘાંટો

એક વેળા જેઠ મહિનામાં કેરીનો ને શાકરનો મેળાપ થયો. વાત કરતાં કરતાં શાકરે ચડભડી પડીને કહ્યું કે તને કોણ લેખવે છે ? જો, મને તો મોંઘે ભાવે બધા લઈ જાય છે. રાજા કે મોટા મોટા સાહુકાર મને પોતાના ઘરમાં રાખે છે. કેરી બોલી, બાઈ એટલી બધી શેખી શું કરવા કરે છે ! એમ વિચાર કરની કે ઘણા લોક કોને ખરીદે છે ? ચૌટામાં જો તો ખરી, મને કેટલા જણ લેવા આવે છે, ને તારો તો ઘણાખરા લોકોમાં ખપે હોતો નથી. કોઈ રડ્યુંખડ્યું લેવા નીકળે, ને ગાંધીને ઘેર પૂછે, તો કહીં હાંલ્લામાં તું પડી હોય, ત્યાંથી જરા કાઢી આપે. તું તે શા લેખામાં? હું તો બહુ કામની છું, તારાવિના તો ઘણુંએ ચાલે. હું ન હોઉં તો અથાણું શેનું કરે ? એમ બે જણીઓને ખૂબ વઢવાડ થઈ, એટલામાં લોક ભેગું થયું. પછી પેલી બે જણીઓએ તેમને પૂછ્યું, બોલો બાઈ, તમારે કોનો ખપ વધારે ? સૌએ સામટો ઘાંટો કાઢીને કહ્યું કે કેરીનો, કેરીનો, કેરીનો.

પાઠ ૮૫. સમડી ને વાઘરી.

જાળ કરગરવું વાઘરી મરડવું સમડી

એક સમડી ચકલીના બચ્ચાંને ઝાલવા ગઈ, તેવામાં વાઘરીની જાળમાં ઝલાઈ ગઈ. વાઘરી તેને બહાર કાઢીને મારતો હતો, ત્યારે સમડીએ કરગરીને કહ્યું કે, મને અમથો શું કરવા મારે છે? મેં તારૂં કાંઈ બગાડ્યું નથી. હું તો ચકલીનાં બચ્ચાં મારવા જતી હતી. વાઘરીએ કહ્યું, એ તો ખરૂં, પણ ચકલીના બચ્ચાંએ તારૂં શું બગાડ્યું હતું. એમ કહીને પેલી લુચ્ચી સમડીની ડોક મરડી નાંખી.

આઉપરથી એટલી શીખામણ લેવી કે આપણે કોઈને દુઃખ દેતી વેળાએ વિચારવું જે કોઈ આપણને દુઃખ દે તો આપણને કેવું લાગે.

પાઠ ૮૬. બળદ ને દેડકું.

બીડમાં ફુલાવવું તાલેવર ખરચખુટણ
મમત ગજું બરોબર

એક બળદ બીડમાં ચરતો હતો, ત્યાં નાનાં નાનાં દેડકાં ફરતાં હતાં, તેમાંનું એક દેડકું બળદના પગતળે ચંપાઈને મરી ગયું. તે વાત બીજે દેડકે ઘેર જઈને

એની માને કહી, ને બોલ્યું જે મા, એવડો મોટો જીવ મેં કદી દીઠો નહોતો. તે સાંભળીને દેડકી પોતાનું પેટ ઘણું ફૂલાવીને બોલી જે ભાઈ, તે જીવ આવડો હતો? દેડકું બોલ્યું, મા, એથી ઘણો મોટો. ફરીને તેથી વધતું ફૂલાવીને દેડકી બોલી, આવડો? તે બોલ્યું, મા તું પેટ ફૂટે એટલી ફૂલે, તોપણ તેના જેવડી થાય નહીં. તે સાંભળીને મમત કરીને પેટ ઘણુંજ ફૂલાવવા લાગી, તેથી પેટ ફાટી ગયું ને મરી ગઈ.

આ વાતપરથી સમજવાનું એ જે ગરીબે પોતાના ગજાપ્રમાણે ખરચખૂટણ કરવો; તાલેવરની બરોબરી કરવા જાય તો તે દેડકીની પેઠે માર્યો જાય.

પાઠ ૮૭. કૂતરાની બીજી વાત.

આડોશીપાડોશી જાગવું ગુણપાડ

એક કૂતરો હતો, તે પોતાના ધણીના ઘરની રખવાળ કરે. એક દહાડે રાત્રે ચોર આવ્યો તેને દેખીને કૂતરે ભસવા માંડયું. ત્યારે ચોરે તેના મોંઆગળ રોટલાનો કડકો નાંખ્યો. તે તેણે ખાધો નહીં, અને ભસ્યાજ કર્યું. એટલામાં તેનો ધણી જાગી ઉઠ્યો, અને ચોરનું કંઈ ફાવ્યું નહીં. તે નાસતો હતો, એટલે ધણીએ દીઠો, ને બૂમ પાડી, તેથી આડોશીપાડોશી જાગી ઉઠયાં, ને તે ચોરને પકડયો, ને ચોકીમાં લઈ ગયા. જેમ આ કૂતરે ધણીનું ધન જાળવ્યું, તેમ બધા ચાકરો ધણીનો ગુણપાડ જાણે તો કેવું સારૂં?

પાઠ ૮૮. મેળો.

કંદોઈ ખડકી મૂકવું શાકરીઆ. ચકરડી
લાકડાનો મિઠાઈ કથરોટ પાલખી
ચોસલાં રમકડાં ઠઠ

મગન કરીને એક છોકરો હશે, તે એક દહાડો મેળે જઈ આવ્યો, ને જે જે જોયું હતું તેની ઘરમાં વાત કહી. તે બોલ્યો કે મેળામાં બહુ માણસ ભેગાં થયાં હતાં. રસ્તે ગાડીઓ, ઘોડા, પાલખીઓની એટલી ઠઠ કે કાંઈ કહેવાની વાત નહીં; કંદોઈ દુકાન માંડી માંડીને બેઠા હતા. તેમાં ભાતભાતની મીઠાઈ રાખી હતી. કોઈ કથરોટમાં બરફીનાં ચોસલાં ખડકી મૂકયાં હતા; કોઈમાં પેંડાં, કોઈમાં માવો, ને કોઈમાં શાકરીઆ ચણા હતા. કોપરાપાક પણ હતો. એક ઠેકાણે વોહોરો રમકડાં લઈને બેઠો હતો. તેમાં લાકડાનો ઘોડો, ગાય, બિલાડી, ચકરડી, ભમરડા, લખોટીઓ, ઘંટી, એવો એવો સામાન હતો. મેં તો બાપાને કહીને એક ગાય લીધી.

પાઠ ૮૯. અનાજ.

પંચરાઉ નાગલી અપવાસ રાજગરો
કોદરા મકાઈ બંટી બાવટો
તૂવેર લાંગ મસૂર કરાળ

અમારે ઘેર સવારે બાજરીના રોટલા, ને સાંજે ઘઊંની રોટલી ખાઈએ છીએ, પણ મેં સાંભળ્યું છે કે કેટલેક ઠેકાણે તો જારના રોટલા ખાવાનો બહુ ચાલ છે, અને

કેટલેક ઠેકાણે મકાઈના રોટલા બહુ કરે છે. મારે ઘેર ડાંગરના ચોખા કરીને તે રાંધીને ખાય છે. કેટલેક ઠેકાણે તો નાગલી કે કોદરા ખાય છે. કેટલેક ઠેકાણે બંટી કે બાવટાના રોટલા કરીને ખાય છે. મારી મા કોઈ કોઈ દહાડો પંચરાઉ દાળ કરે છે. તેમાં તૂવેરની દાળમાં અડદની, ચણાની, મગની ને વાલની દાળ નાંખે છે. મારે ઘેર ચોળાની દાળની વડી કરી હતી. વટાણાની કે લાંગની દાળ ઘણી ખાધી હોય, તો પેટમાં દુઃખે. મસૂરની દાળ તો થોડાજ લોક ખાય છે. મારા બળદને મઠ ખવરાવે છે. ફરાળમાં અનાજ કાંઈ ખવાય નહીં, પણ રાજગરો ખવાય છે.

પાઠ ૯૦.

તેલ જેમાંથી નીકળે છે તે જણશો.

ઘાંચી ઘાણી પીલવું ડોળીઉં દિવેલ
કણઝીઉં સરસીઉં સધળા એરંડી ડોળી
ફોલ્લા સરસવ ખોળ

એક દહાડો હું ઘાંચીને ઘેર ગયો હતો. ત્યાં એક ઘાણી ફરતી હતી, તે ઉપર એક માણસ બેઠેલો હતો. તેને મેં પૂછ્યું કે તમે શું કરો છો? તો તેણે કહ્યું, હું તલ પીલું છું. એ તલનું ખાવાનું તેલ થાય છે. કાલે અમે એરંડી પીલીને દિવેલ કાઢ્યું હતું. આ ઘાણીમાં સરસવ પીલીને સરસીઉં કાઢીએ છીએ. સરસીઉં અથાણામાં નાંખે છે, તો તે સ્વાદ થાય છે. ડોળા પીલીને ડોળીઉં કાઢીએ, તે નીકળ્યાપછી કૂચો રહે, તેને ખોળ

કહે છે. ડોળીઆનો ખોળ ઢોરને ખવરાવે તો દૂધ કઠ્ઠું નીકળે. કણુઝીના તેલને કણુઝીઉં કહે છે. તે ફોલ્લા ઉપર ચોપડે છે, તો સારૂં થાય છે. એ સઘળાં તેલ બાળવાના કામમાં આવે છે.

પાઠ ૯૧. દીવાળીની હકીકત.

કાચુંકોરૂં	દારૂખાનું	જાળાં	ઉધેબુધે
ખંખેરી	શીરા	ટેટા	મઠીઆં
સંજોરી	ગેરૂ	બચકો	પેટારો
ખરખરીને	ફૂલકરણી	ફટાકા	છછુંદરાં

દીવાળીના દહાડામાં લોક ઘેર ઘેર દીવા કરે છે. સારૂં સારૂં ખાવાનું કરે છે. કોઈ દહાડો કંસાર, કોઈ દહાડો શીરાપૂરી, કોઈ દહાડો દૂધપાકપૂરી, કદી લાડુ, એમ ફરતાં ફરતાં જમણ કરે છે. રોજ કાચુંકોરૂં ખાવામાટે સેવ, પૂરીઓ, મઠીઆં, પહુઆ, સંજોરી, ઘૂઘરા, એવી એવી ખાવાની જણસો કરી રાખે છે. દીવાળી પેહેલાં લોક ઘરમાંથી જાળાં કાઢે છે, ને લીંપે ગુંપે છે; કેટલાક પોતાના ઘરને ખડી, ગેરૂ, ચૂનો, કે રંગ ચોપડે છે. પેહેરવાના ભારે લૂગડાંના બચકા પેટારામાંથી કાઢીને ત્યારે ખરખરીને તડકો પડે છે ત્યારે સૂકવે છે, ને ઉધેબુધે લાગી હોય તો તે ખંખેરી નાંખે છે. દીવાળીના દહાડામાં છોકરાં દારૂખાનું છોડે છે; ફટાકાની પેટીઓ, ટેટા, કોઠીઓ, છછુંદરાં, ફૂલકરણીઓ એવું એવું છોડે છે.

સમાપ્ત.

